

Izvorni znanstveni rad
UDK: 616.981.45(497.5Dubrovnik)(091)≅16≅
UDK: 94(497.5Dubrovnik):61]≅16≅
Primljeno: 15.6.2015.

GRAD I KUGA: DUBROVNIK 1691. GODINE*

RINA KRALJ-BRASSARD

SAŽETAK: U radu se istražuju okolnosti pojave i tijek posljednje urbane kuge na dubrovačkom području 1691. godine. Utvrđuju se gradska kužna žarišta i analizira primjena protukužnih mjera. Identificiraju se osobe koje su sudjelovale u obrani od kuge i razmatra podjela grada koju su proveli zdravstveni službenici. Utvrđuju se neke žrtve kuge i rekonstruirao dio njihove društvene mreže. Identificiraju se vlasteoske obitelji koje su bile podvrgnute izolaciji zbog sumnje na zarazu. Analiziraju se konfliktne situacije koje su se javile kao posljedica posebnog režima života za vrijeme kuge. Na kraju, raščlanjuju se troškovi obrane od kuge i propituje način na koji je stanje zaraze predstavljeno u nekoliko pisama Senata.

Ključne riječi: Dubrovnik, kuga, 17. stoljeće, protukužne mjere, državni troškovi, sluškinje, vlastela, društvene mreže, povijest gradova

Keywords: Dubrovnik, plague, 17th century, public health measures, government expenditure, maidservants, nobility, social networks, urban history

Uvod

“Kuga sluškinja” (*Peste delle serve*) iz 1691. godine posljednja je dubrovačka kuga koja je prodrla unutar zidina grada.¹ Kuga se na dubrovačkom području

¹ U radu se ne propituje priroda bolesti koja je u izvorima nazvana kugom. Retrogradnom dijagnosticiranju kuge na temelju skupa simptoma (vrućica, slabost i otečeni limfni čvorovi-buboni kod bubonske kuge) i epidemioloških obilježja (pandemije) treba pristupati vrlo oprezno. Specifični

* Ovaj rad je sufinancirala Hrvatska zaklada za znanost projektom broj 5106.

Rina Kralj-Brassard, znanstvena suradnica u Zavodu za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku. Adresa: Zavod za povijesne znanosti HAZU, Lapadska obala 6, 20000 Dubrovnik. E-mail: rinafran@gmail.com

uzročnik povijesnih kuga, za razliku od moderne kuge, nije posve jasno definiran i poznat. Vidi: Tatjana Buklijaš, »Kuga: nastajanje identiteta bolesti.« *Hrvatska revija* 2/2 (2002): 90-91. Zahvaljujem Tatjani Buklijaš na korisnim primjedbama i uputama pri izradi završne verzije ovog rada. Dubrovačka kuga sluškinja pripadala bi drugom, od tri velika pandemijska vala koji su došli do Europe. Drugi povijesni pandemijski val započeo je Crnom smrću 1347. godine. Za raspravu o tome jesu li sve povijesne kuge, ista bolest i je li svima bio uzročnik *Yersinia pestis* vidi: Samuel Cohn, »Epidemiology of the Black Death and Successive Waves of Plague.« *Medical History* 52, Supplement S27 (2008): 74-100; također, za suprotstavljeno gledište, i: Ole J. Benedictow, *What Disease was Plague? On the Controversy over the Microbiological Identity of Plague Epidemics of the Past*. Leiden-Boston: Brill, 2010. Za različite nazive za kužne zaraze u dubrovačkim izvorima vidi: Zlata Blažina-Tomić, *Kacamorti i kuga. Utemeljenje i razvoj zdravstvene službe u Dubrovniku*. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2007: 18, bilješka 23. O kugi postoji iznimno opširna literatura na svim značajnijim europskim jezicima. Za sažetu društvenu povijest kuge na temelju talijanskih, engleskih, francuskih i španjolskih izvora i literature vidi: Paul Slack, *Plague: A Very Short Introduction*. Oxford-New York: Oxford University Press, 2012. O kugi na hrvatskom području vidi: Vladimir Bazala, »Calendarium pestis (I).« *Acta historica medicinae pharmaciae veterinariae* 2/1 (1962): 51-61; Vladimir Bazala, »Calendarium pestis (II).« *Acta historica medicinae pharmaciae veterinariae* 2/2 (1962): 72-87; Nenad Vekarić, »Kuga u Čepikućama 1815/6. godine.« *Zbornik Dubrovačkog primorja i otoka* 2 (1988): 135-139; Zlata Blažina-Tomić, »Interakcija dubrovačkih vijeća i javnih zdravstvenih službenika (*officiales cazzamortuorum*) za vrijeme epidemija u četrnaestom i petnaestom stoljeću.« *Rasprave i građa za povijest znanosti* 1 (1989): 1-16; Danica Božić-Bužančić, »Izvjestaj izvanrednog providura za zdravstvo Angela Diedo o prilikama u Dalmaciji za vrijeme kuge: 1783-1784. godine.« *Rasprave i građa za povijest znanosti* 1 (1989): 183-201; Ljerka Šimunković, »Kuga u proglasima Mletačke Republike.« *Acta Facultatis medicae Fluminensis* 15/3-4 (1990): 69-72; Josip Lučić, »Arhivska građa o kugi u Dubrovniku godine 1526.-1527. i obitelji Držić.« *Rasprave i građa za povijest znanosti HAZU* 3 (1992): 17-57; Ante Škrobonja i Amir Muzur, »Plague in Istria: a critical chronology.« *Acta Facultatis medicae Fluminensis* 21/1 (1996): 15-19; Biserka Belicza i Željko Dugac, »Epidemija kuge i protukužne mjere u Dalmaciji i Splitu (1783. - 1784.) u djelu Johna Howarda iz g. 1789. « *Građa i prilozi za povijest Dalmacije* 13 (1997): 237-264; Daniel Rafaelić, »Prilog poznavanju kužne epidemije u Splitu 1526.-1527. iz dnevnika Jakova Gaudencija Abaka.« *Historijski zbornik* 52 (1999): 193-197; T. Buklijaš, »Kuga: nastajanje identiteta bolesti.«: 90-94; Robert Skenderović, »Kuga u Požegi i Požeškoj kotlini 1739. godine.« *Scrinia slavonsica* 3 (2003): 157-170; Gordan Ravančić, »Prilog proučavanju Crne smrti u dalmatinskom gradu (1348.-1353.): raspon izvorne građe i stanje istraženosti na primjerima Dubrovnika, Splita i Zadra.« *Povijesni prilozi* 26 (2004): 7-18; Z. Blažina-Tomić, *Kacamorti i kuga*; Goran Ravančić, *Vrijeme umiranja. Crna smrt u Dubrovniku 1348.-1349.* Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2010; u kontekstu zdravstveno-epidemioloških prilika na dubrovačkom području vidi: Risto Jeremić i Jorjo Tadić, *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika*, I. Beograd: Centralni higijenski zavod, 1938: 104-111; Vladimir Bazala, *Della peste e dei modi di preservarsene nella Republica di Ragusa (Dubrovnik)*. Zagabria: vlastita naklada, 1952; Vladimir Bazala, *Pregled povijesti zdravstvene kulture Dubrovačke Republike*. Zagreb: Dubrovački horizonti, 1972; Mirko Dražen Grmek, »Le concept d'infection dans l'antiquité et au Moyen-Age, les anciennes mesures sociales contre les maladies contagieuses et la fondation de la première quarantaine à Dubrovnik (1377).« *Rad JAZU* 384 (1980): 9-54; Lavoslav Glesinger, »Der Ursprung der Pestepidemien und deren Vorbeugungsmethoden im Alten Dubrovnik.« *Rad JAZU* 384 (1980): 93-105; za stariju literaturu vidi: Mirko Dražen Grmek, *Hrvatska medicinska bibliografija. Opis tiskanih knjiga i članaka s područja humane i veterinarske medicine i farmacije, koji se odnose na Hrvatsku*, dio I: sv. 1: 1470-1875. Zagreb, Izdavački zavod Jugoslavenske akademije, 1955.

pojavljivala i odnosila živote i kasnije, posljednji put 1815/1816,² uoči pandemije gladi 1817,³ no tu se uvijek radilo o manjem, ruralnom i najčešće perifernom prostoru (tablica 1). Dubrovačka Republika je tijekom stoljeća razvila sofisticiran protuepidemijski sustav koji je zahvaljujući dobroj organizaciji, dovoljnom broju angažiranih građana i izdašnoj financijskoj podršci vlade s dosta uspjeha odolijevao naletima kuge. Opasna bolest je posebno snažno i gotovo neprestano zapljuskivala dubrovačku kopnenu granicu prema Osmanskom Carstvu.

Koliko je pitanje obrane od kuge bilo važno najbolje govori podatak da je antunin Baro Bettera u svom kratkom opisu nestale Dubrovačke Republike, namijenjenu za informiranje austrijskog generala, civilnog i vojnog upravitelja baruna Todora Milutinovića, protukužnim mjerama posvetio četiri lista ili gotovo petinu sadržaja "Mémoire"-a. Bettera je sistematski predstavio dubrovački protuepidemijski sustav raščlanjujući ga na nekoliko dijelova ovisno o načinu i mjestu pojave kužne zaraze. U svom tekstu ne spominje ni mogućnost da zaraza proдре u grad. Protukužni sustav je predstavljen kao neprobojan.⁴ Dubrovačko

² Naglu smrt mlađeg muškarca iz sela Področje kod Kune (Pelješac) župnik je, sumnjajući na kužnu zarazu, prijavio vlastima. Kuga je u roku od mjesec i pol dana odnijela 34 života u selima Kuna, Področje i Pijavičino, a ukupno je od kuge u Čepikućama, Slanom i Župi dubrovačkoj umrlo oko 100 ljudi (N. Vekarić, »Kuga u Čepikućama 1815/6. godine.«: 135, 138). Vidi i izvještaj liječnika suvremenika o ovoj kugi: Luca Stulli, *De peste quae in exitu anni MDCCCXV. in circulum Rhacusanum irrepserat*. Bononiae: ex Typographeo Annesii Nobilii et Soc., 1828: 5-25.

³ Klimatske promjene nastale su kao posljedica erupcije vulkana Tambora 1815. godine. Zbog hladnih ljeta urod je bio nizak. Vrlo teško stanje bilo je u Istri, a na dubrovačkom području u Dubrovačkom primorju i na Pelješcu. Vidi: Vladimir Stipetić, »Predgovor: Odjeci fiziokratskih učenja u djelu Ruđera Josipa Boškovića.«, u: Ruđer Josip Bošković, *Dnevnik putovanja iz Carigrada u Poljsku*. Zagreb: Dom i svijet; Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2006: 24; Miroslav Bertoša, »Glad i kriza mortaliteta god. 1817: istarski mikrokozmos i evropski kontekst (Obavijest o arhivskim sondiranjima i metodama elaboracije. Prethodne teze za buduću raspravu).« *Rad JAZU* 445 (1989): 3-53; Nenad Vekarić, *Stanovništvo poluotoka Pelješca*, 1. Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 1992: 94; Nenad Vekarić, *Vlastela grada Dubrovnika, 1. Korijeni, struktura i razvoj dubrovačkog plemstva*. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2011: 313; Rina Kralj-Brassard, *Djeca milosrđa. Napuštena djeca u Dubrovniku od 17. do 19. stoljeća*. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2013: 272-273.

⁴ Bogdan Krizman, »Mémoire Bara Bettere austrijskom generalu T. Milutinoviću o Dubrovačkoj Republici iz 1815. godine.« *Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku* 1 (1952): 423-464; Slobodan Đorđević i Katarina Carić, »Podaci o radu i organizaciji zdravstvene službe u Dubrovačkoj Republici prema zapisima Bara Bettere.« *Acta Historica Medicinae Pharmaciae Veterinae* 3/1-2 (1963): 110-124. Izvornik se čuva u Državnom arhivu u Dubrovniku (dalje: DAD), br. 770/1949-br. 3. Nacrt Betterina teksta vidi u: *Koncept političke uprave Dubrovačke Republike, napisao Baro Bettera, Osobni fond Ernesta Katića*, kut. 5, C 15, 153 (DAD). Ukratko o Baru Betteri vidi također u: Nikola Putica, »Zapisci Bara Bettere o političkoj i građanskoj uredbi bivše republike dubrovačke.« *Dubrovnik. Zabavnik narodne*

rješenje razvilo se kao kompromis između potpunog prestanka prometa ljudi i roba kako je često prakticirano u zapadnoj Europi i potpune slobode prometa ljudi i roba bez obzira na kugu, kako se uglavnom postupalo u Osmanskom Carstvu. Prvi stalni zdravstveni ured osnovan u Dubrovniku koncem 14. stoljeća trebao je osiguravati ovu osjetljivu ravnotežu između profita i rizika pomora.⁵

Dubrovačka inačica sanitarnog kordona sigurno je zanimala austrijskog generala jer je Habsburška Monarhija i sama, premda relativno kasno u odnosu na Dubrovačku ili Mletačku Republiku, poduzimala sustavne protuepidemijske mjere upravo na području pod vojnom upravom. Početkom 18. stoljeća, zbog opasnosti od epidemija, prvenstveno kuge, koja je dolazila s putnicima i trgovcima iz Osmanskog Carstva, uzduž rijeke Save izgrađen je sustav karaula i čardaka za nadzor granice. Uspostava sanitarnog kordona prema Osmanskom Carstvu na području Slavonije završena je tek polovicom 18. stoljeća.⁶ Habsburški sanitarni kordon oblikovao se postepeno nizom carskih patenata. Trajni vojni sanitarni kordon uspostavljen je duž cijele habsburške granice prema Osmanskom Carstvu koja je bila dugačka više tisuća kilometara. Temeljio se na upotrebi već postojeće administrativne strukture Vojne krajine i jeftine radne snage vojnika-krajišnika, kojima je dodano medicinsko i administrativno osoblje. O učinkovitosti austrijskog sanitarnog kordona vode se rasprave jer su proturječni dokazi o tome koliko je kordon uspijevao zaustaviti širenje bolesti s osmanskog područja na istočne pokrajine Habsburške Monarhije. Premda nije dokazana uzročno-posljedična veza, nakon što je sanitarni kordon u potpunosti razvijen i uhodan, kužne zaraze više nisu prodirale na područje središnje i zapadne

štionice dubrovačke 1867. uregjen god. 1866. Spljet (1866): 212-213; Rina Kralj-Brassard, »Detta presvijetlog i preuzvišenog gospodina kneza: troškovi Dvora u Dubrovniku od 16. do 19. stoljeća.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 52/1 (2014): 131-132, bilješka 1. O bratovštini antunina vidi: Zrinka Pešorda Vardić, *U predvorju vlasti. Dubrovački antunini u kasnom srednjem vijeku.* Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku; Hrvatski institut za povijest, 2012.

⁵ O karanteni i utemeljenju zdravstvene službe u Dubrovniku vidi: Giuseppe Gelcich, *Delle istituzioni marittime e sanitarie della Repubblica di Ragusa. Informazione storica documentata.* Trieste: Stab. Tipogr. di Lod. Herrmanstorfer, 1882; R. Jeremić i J. Tadić, *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika*, I: 104-111; V. Bazala, »Calendarium pestis (II)«: 72-87; V. Bazala, *Pregled povijesti zdravstvene kulture Dubrovačke Republike: passim*, 30-42; M. D. Grmek, »Le concept d'infection dans l'antiquité et au Moyen-Age, les anciennes mesures sociales contre les maladies contagieuses et la fondation de la première quarantaine à Dubrovnik (1377)«: 9-54; Pero Savin, »Dubrovački lazareti i karantena.« *Acta hist. med. stom. pharm. med. vet.* 23/1-2 (1983): 5-11; Z. Blažina-Tomić, *Kacamorti i kuga: passim*, 81-111.

⁶ R. Skenderović, »Kuga u Požegi i Požeškoj kotlini 1739. godine.«: 161-162.

Europe.⁷ Vlasti u Habsburškoj monarhiji nisu preuzele gotovi model obrane od kužnih bolesti, nego su razvijale vlastiti prolazeći u nekoliko desetljeća razvoj sustava za suzbijanje zaraza od rigidne i dugotrajne obustave prometa do propusne granice prilagođene trgovačkim potrebama.

Na talijanskim se primjerima vidi da se dobra protuepidemijska praksa širila preko državnih granica. Do sredine 16. stoljeća svi su veći sjevernotalijanski gradovi imali zdravstvene magistrature kojima su se u slučaju potrebe pridruživali dodatni zdravstveni uredi u manjim gradovima i na ruralnom području pod izravnom kontrolom središnjih zdravstvenih magistrata. Talijanske države na sjevernom dijelu apeninskog poluotoka surađivale su i razmenjivale obavijesti o pojavi zaraze koje su dolazile iz šarolikih izvora od doušnika do službenih predstavnika država na širem mediteranskom području. Nakon velike kuge 1652. godine Sveta Stolica, Genova i Firenza dogovorile su zajedničke sanitetske mjere u prometu roba i usluga. Kako bi se države uspješno zaštitile od zaraze uspostavljen je sanitarni kordon koji se sastojao od tvrđava, kula i promatračnica s vojnom posadom, smještenih na strateškim mjestima uz obalu ili na granici. Njihov položaj ucrtan je na posebnim kartama.⁸ Poput dubrovačkog i znatno kasnijeg habsburškog, talijanski sustav obrane od kuge temeljio se na prikupljanju i razmjeni informacija o kužnim zarazama i sustavu nadzora prometa ljudi i roba koji je u slučaju sumnje na zarazu obustavljan ili preusmjeren na točno određene prihvatne točke opremljene za provođenje kontumacijskih mjera.

Pritisnuti gotovo neprestanom prijetnjom kuge u neposrednom susjedstvu Dubrovčani su s vremenom usavršavali protuepidemijske mjere. U vrijeme pandemije "Crne smrti" 1348. godine reakcija vlasti na pomor nezapamćenih razmjera usmjerila se, između ostalog, i na ono što se vjerojatno smatralo jednim od temelja društvenog sustava, red u prijenosu vlasništva, pitanje izvršenja

⁷ Gunther Erich Rothenberg, »The Austrian Sanitary Cordon and the Control of the Bubonic Plague: 1710-1871.« *Journal of History of Medicine and Allied Sciences* 28 (1973): 16-21. Vidi također klasično djelo: Erna Lesky, »Die österreichische Pestfront an der k.k. Militärgrenze.« *Saeculum* 8 (1957): 82-106. Za hrvatsku perspektivu na pitanja kordona vidi zbornik radova: *Sanitarni kordon nekad i danas*, ur. Janko Vodopija. Zagreb: Zbor liječnika Hrvatske i Zavod za zaštitu zdravlja grada Zagreba, 1978.

⁸ Andrew D. Cliff, Matthew R. Smallman-Raynor i Peta M. Stevens, »Controlling the geographical spread of infectious disease: plague in Italy, 1347-1851.« *Acta medico-historica Adriatica* 7/1 (2009): 200-204.

oporuka. Oporuka je bilo jako puno, a nerijetko se zbog smrti epitropa i svjedoka nije mogla potvrditi njihova autentičnost, što je izazivalo administrativni zastoje i odlagalo njihovo izvršenje i više godina nakon smrti oporučitelja.⁹ U 15. stoljeću nastojala se organizirati uprava za vrijeme "morije" koja će održati minimalne funkcije i zaštitu grada.¹⁰ U 16. stoljeću pokazalo se da prevelika strogost i drakonske kazne za nepoštivanje protuepidemijskih mjera mogu biti kontraproduktivne.¹¹ Za vrijeme kuge iz 1691. godine sustav je razvijen i iskušan do te mjere da gotovo da nema mjesta iznenađenjima jer su sve najvažnije lekcije obrane od često smrtonosne bolesti apsolvirane. Dubrovčani su naučili kako biti korak ispred kuge. Taj postupak sprečavanja širenja zaraze zahtijeva angažman znatnih sredstava, izvrsnu organizaciju i nadasve educirano i disciplinirano stanovništvo koje razumije ili barem prihvaća svrsishodnost poduzetih protukužnih mjera.

Arhivska građa o "kugi sluškinja" nudi uvid u primjenu zrelog sustava obrane od kuge, kakav je Dubrovačka Republika razvijala tijekom više od tri stoljeća, na gusto naseljeno urbano područje. Izvori otkrivaju, između ostaloga, tko su bili nositelji obrane od kuge, tko su bili i gdje su smješteni oboljeli, koliki su bili neposredni troškovi protuepidemijskih mjera. Namjena većine zapisa o protukužnim mjerama bila je isključivo praktične naravi, knjigovodstveno pratiti rad zdravstvenih službenika, kacamorata i njihovih brojnih pomoćnika. Trebalo je zabilježiti odluke i pratiti njihovu provedbu i nadasve pomno nadzirati način trošenja državnog novca. Tvorcima tih zapisa ostavili su i neočekivanu dodatnu vrijednost jer zapisi o protukužnim mjerama otkrivaju podatke o urbanom prostoru i stanovništvu Dubrovnika dvadesetak godina nakon katastrofalnog potresa 1667. godine koji je znatno promijenio lice grada. Otuda i dvostruka svrha ovog rada. S jedne strane, analiziraju se organizacija i djelovanje sustava za obranu od kuge i saniranje njezinih posljedica, a s druge iznose saznanja o gradu i njegovim stanovnicima koje protukužne mjere čine vidljivima na poseban način.

⁹ Za detaljnu analizu utjecaja kuge iz 1348. na život u Dubrovniku vidi: Goran Ravančić, *Vrijeme umiranja. Crna smrt u Dubrovniku 1348.-1349.* Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2010.

¹⁰ Branislav M. Nedeljković, »Pravna organizacija Dubrovačke Republike za vreme morije iz 1437. godine.« *Acta hist. med. stom. pharm. med. vet.* 9/1-2 (1969): 47-51.

¹¹ Z. Blažina-Tomić, *Kacamorti i kuga*: 228.

Kužne godine

Cijela kopnena granica Dubrovačke Republike bila je ujedno granica između prostora u kojemu su se žustro provodile protuepidemijske mjere i prostora u kojem primjena protukužnih mjera nije bila sustavno organizirana. Stanovništvo u dubrovačkom osmanskome zaleđu poznavalo je neke osnovne mjere zaštite od zaraze.¹² Protukužne mjere, kao što su provjetravanje okužive i spaljivanje zaražene robe, mijenjanje odjeće i češće kupanje, povlačenje na prostore s čišćim zrakom, poduzimale su se tek kad bi se kuga pojavila, što nije bilo dovoljno da se zaustavi širenje zaraze.¹³ Epidemije se nisu mogle suzbiti zato jer su mjere bile nepotpune i poduzimane prekasno, "kaskalo" se za kugom umjesto da se djelovalo preventivno anticipirajući mogući smjer kretanja zaraze. Dubrovčani su nastojali predvidjeti mogući izvor i smjer kretanja zaraze i u tu svrhu je sanitetski ured primao izvještaje o zdravstvenom stanju u susjedstvu, ali i u daljim područjima npr. Sjevernoj Africi. Izvještavali su dubrovački poklisari, dragomani, župnici župa Trebinjsko-mrkanske biskupije, kuriri, trgovci domaći i strani, vojnici i stražari na granici. U razgranatu obavještajnu mrežu bili su uključeni svi povjerljivi dubrovački građani, a zdravstveni službenici, kacamorti, su vijesti prenosili Senatu.¹⁴

Rezultati napora dubrovačkih vlasti za suzbijanje zaraze vidljivi su u prikazu učestalosti pojave kuge na dubrovačkom području i u bližem i daljem susjedstvu. Svaka kuga koje je dolazila do granica prirodnim bi se putem, jednako kao u osmanskome zaleđu, kretanjem ljudi i razmjenom roba potaknutim svakodnevnim potrebama, jednostavno "prelila" na dubrovačko područje da nije bilo sustavnih protuepidemijskih mjera (tablica 1).

Kuga je u dubrovačko osmansko zaleđe stizala uglavnom kopnenim karavanskim putovima iz drugih provincija Osmanskog Carstva, preko Sandžaka

¹² Za primjere protukužnih mjera koje su sredinom 17. stoljeća poduzimane na osmanskome području u dubrovačkom susjedstvu vidi: Đuro Orlić, »Kuga u Herceg-Novom 1648. godine.« *Srpski arhiv za celokupno lekarstvo*, poseban otisak, 83 (1955): 118-120. Kuga se pokušavala odagnati i čaranjem, odnosno prebacivanjem zaraze na susjedno dubrovačko područje. Dubrovački agent u Herceg Novom, Miho Kuvelić, upozoravao je na podmetanje zaražene robe u rupčiću u blizini konavoskih sela Duba i Stravča (Đ. Orlić, »Kuga u Herceg-Novom 1648. godine.«: 121-122).

¹³ Vesna Miović-Perić, *Na razmeđu. Osmansko-dubrovačka granica (1667-1806)*. Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 1997: 118-119; Z. Blažina-Tomić, *Kacamorti i kuga*: 42.

¹⁴ V. Miović-Perić, *Na razmeđu*: 119; Z. Blažina-Tomić, *Kacamorti i kuga*: 113-114.

Tablica 1. Pojave kužnih zaraza na području Dubrovačke Republike i okruženju

Godina	Područje Dubrovačke Republike	Dalmatinski gradovi i okolica	Ostala područja
1348.	PANDEMIJA "CRNA SMRT"		
1358.	cijelo područje (1 godina)	...	Carigrad, Aleksandrija
1361.	cijelo područje (1 godina)	...	Carigrad, Aleksandrija, Kreta
1363.	cijelo područje	...	Carigrad
1371-1374.	cijelo područje (4 godine s malim prekidima)	...	Carigrad, Peloponez
1382.	...	Zadar	Venecija
1388.	Venecija
1389.	Venecija
1390.	Budva, Ulcinj, Rim
1391.	Dubrovnik, Šipan (6 mjeseci)	...	Rim
1397.	Pelješac
1399.	Obod
1400.	cijelo područje	...	Venecija
1416.	cijelo područje	Zadar (1418)	Ugarska
1422.	cijelo područje (nije snažna)	...	Ravenna, Valona
1427.	Koločep, Lopud, Šipan, Osojnik
1431.	Koločep	...	Ugarska, Patras
1433.	Dubrovnik (snažna, ali kratkotrajna)	Zadar (1434)	...
1437.	Dubrovnik (6 mjeseci)	...	Srbija, Bosna, Osmansko Carstvo
1456-1459.	Dubrovnik, Šumet, Župa, Ston	Split, Zadar	Carigrad, Jedreni, Kreta, Novo Brdo, Smederevo, Beograd
1464-1469.	cijelo područje	Zadar (1468-1469)	...
1473.	Dubrovnik, Gruž, Rijeka dubrovačka, Petrača, Koločep, Lopud, Šipan
1481-1483.	Dubrovnik	Zadar (1481)	Sirija, područje Otranta
1486.	Dubrovnik, Pelješac (manji broj)	...	Apeninski poluotok

Godina	Područje Dubrovačke Republike	Dalmatinski gradovi i okolica	Ostala područja
1491.	Dubrovnik
1500-1503.	Dubrovnik, Koločep, Šipan, Konavle	Zadar	Rim, Apulija, Aleksandrija, Sicilija Osmansko Carstvo
1517.	Dubrovnik (2 godine)	...	Osmansko Carstvo
1526-1528.	cijelo područje (7 mjeseci)	Šibenik, Brač, Split	Osmansko Carstvo
1533.	cijelo područje (7 mjeseci)	Zadar (1530)	Osmansko Carstvo
1540.	cijelo područje (više mjeseci)
1541.	-	Hvar	Hercegovina
1572.	Dubrovnik	Split	Hercegovina, Bosna
1583-1586.	cijelo područje	...	Hercegovina, Bosna, Srbija
1607-1608.	-	Split	Bosna, Hercegovina
1613.	-	...	Bosna, Hercegovina, Sarajevo, Trnovo, Srebrenica, Konjic, Zagorje, Mostar, Gacko, Nevesinje, Carigrad
1615.	-	...	Carigrad, Albanija, Hercegovina
1618.	-	Zadar (1619)	Sarajevo, Gacko, Albanija, Carigrad
1622.	-	...	Carigrad, Sarajevo, Hercegovina, Kotor, Perast
1625.	-	...	Carigrad
1628.	-	...	Beograd, Sarajevo, Hercegovina
1629-1632.	-	Split, Zadar, Trogir, cijela Dalmacija	kuga u turskoj vojsci Graz, Celje, Ptuj, Varaždin
1638.	-	...	Čajniče, Foča
1640.	-	...	Carigrad, Beograd, Pirot, Novi Pazar, Sarajevo, Marseille, Grenoble, Sirija, Egipat
1643.	-	...	Bosna, Hercegovina
1644.	-	...	Osmansko Carstvo, Beč
1647-1648.	Šipan (30 dana, 1647)	Šibenik, Dalmacija Zadar (1649-1650)	Slavonija, Bosna, Hercegovina, Zagreb, Boka kotorska
1654.	-	...	Srbija, Bosna, Hercegovina
1656.	-	...	Carigrad, Rim, Europa
1657.	-	...	Sarajevo, Bosna i Hercegovina
1659.	-	...	Albanija
1660-1661.	-	Brač	Carigrad, Drinopolje, Bosna, Hercegovina, Crna Gora, Balkanski poluotok

Godina	Područje Dubrovačke Republike	Dalmatinski gradovi i okolica	Ostala područja
1663-1664.	-	...	Sarajevo, Kreta
1667-1670.	otok Šipan (1670)	Dalmacija, Šibenik	Osmansko Carstvo, Bosna, Hercegovina, Sarajevo
1672, 1674.	-	...	Mostar
1677-1679.	-	Zadar	Bosna i Hercegovina (Sarajevo, Mostar, Popovo polje), Osmansko Carstvo, Austrija, Mađarska, Češka, Njemačka, Španjolska
1679.	-	...	Sarajevo
1680.	-	...	Sarajevo, Mostar, Ljubomir
1682.	-	...	Zagreb
1683.	-	Knin, Drniš, Šibenik, Split	Sarajevo
1686-1689.	-	...	Bosna (pomor)
1690-1694.	<i>La peste delle serve</i> (4 mjeseca 1691.) Grad, Dubravica, Gruda, Radovčići	Dalmacija, (Knin, Drniš, Šibenik, Murter, Zlarin, Korčula, Split)	Bosna - jedna od najvećih epidemija, Hercegovina (Mostar, Čitluk, Gabela, Ljubuški, Stolac, Dubrava, Ljubinje i Trebinje s okolicom, Ljubomir, Carina), europski dio Osmanskog Carstva, Sarajevo (1694)
1698.	-	...	Hercegovina (Nikšići, Drobunjaci) Osmansko Carstvo
1705.	Stravča (Konavle)	...	Osmansko Carstvo
1707.	-	...	Bosna, Hercegovina
1713.	-	...	Osmansko Carstvo, Beč
1724.	-	...	od crnogorskog primorja do Foče
1729.	-	...	Hercegovina, Nikšići
1730-1732.	Pelješac (1732)	Split, Boka kotorska	Osmansko Carstvo (Sarajevo, Travnik, Mostar, Popovo polje, istočna Hercegovina)
1734, 1736.	-	...	Osmansko Carstvo (istočna Bosna, Sarajevo)
1739.	-	...	Osmansko Carstvo (Bosna, Hercegovina) Slavonija, Vojvodina
1741.	-	...	Hercegovina, Sarajevo, Osmansko Carstvo
1742.	-	...	Bosna, Osmansko Carstvo
1743.	sumnjiv, ali nepotvrđen slučaj na Pilama	...	Osmansko Carstvo, Sarajevo, Livno, zaleđe Novog, Petrinja, Sisak, Kostajnica
1753.	-	...	Sarajevo, Osmansko Carstvo

Godina	Područje Dubrovačke Republike	Dalmatinski gradovi i okolica	Ostala područja
1761.	-	...	Sarajevo, Osmansko Carstvo
1762-1765.	-	Split, Dalmacija	Sarajevo, Osmansko Carstvo Hercegovina: Mostar, Ljubinje, Gacko, Nevesinje, Popovo polje, okolica Trebinja, Novi, Nikšić
1770-1771.	-	...	Osmansko Carstvo, Sarajevo, Nikšić, Transilvanija (Erdelj)
1775.	-	...	okolica Korjenića, Nikšića
1779.	-	...	Sarajevo
1781-1783.	-	Split, Dalmacija	Carigrad, Sarajevo, Bosna, Hercegovina, Osmansko Carstvo (velika epidemija od koje je u bosanskom ejaletu pomrlo 30.000 katolika i 100.000 pripadnika drugih vjera)
1784-1785.	Bani, Stravča (Konavle)	...	
1786.	-	...	Mostar, Trebinje, Zupci, Čičevo
1790.	-	Dalmacija	Osmansko Carstvo
1793-1799.	-	...	Sarajevo
1795.	-	...	Bosna, Srbija, Osmansko Carstvo, Sarajevo, Trebinje, Ljubinje, Nevesinje, Nikšići, Srijem
1797.	-	...	Sarajevo, Drač
1815.	Čepikuće, pelješka sela, Župa (1815/1816)	Dalmacija	Bosna, Hercegovina, Osmansko Carstvo
1828.	-	Dalmacija	Bosna, Hercegovina, Osmansko Carstvo
1866.	-	-	Bosna i Hercegovina, Osmansko Carstvo
1867.	-	Dalmacija	Osmansko Carstvo

Izvori: Risto Jeremić i Jorjo Tadić, *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika*, I, Beograd: Centralni higijenski zavod, 1938; Vladimir Bazala, »Calendarium pestis (II)« *Acta historica medicinae pharmaciae veterinae* 2/2 (1962): 72-87; Bogumil Hrabak, »Kužne rednje u Bosni i Hercegovini 1463-1800.« *Istorijski zbornik* 2 (1981): 5-41; Vesna Miović-Perić, *Na razmeđu. Osmansko-dubrovačka granica (1667.-1806.)*. Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 1997: 118; Zlata Blažina-Tomić, *Kacamorti i kuga. Utemeljenje i razvoj zdravstvene službe u Dubrovniku*. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2007; Serafino Razzi, *Povijest Dubrovnika*. Preveli Iva Grgić, Stjepan Krsić i Anamarija Paljetak. Dubrovnik: Matica hrvatska-Ogranak Dubrovnik, 2011; Nenad Vekarić, *Vlastela grada Dubrovnika, 1. Korijeni, struktura i razvoj dubrovačkog plemstva*. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2011.

ili Albanije. Morski put prijenosa kuge iz Carigrada vodio je do grčkih i albanskih luka pod osmanskom vlašću. Najviše je obolijevalo urbano muslimansko stanovništvo, no ni drugi nisu bili pošteđeni. Na pojavu kuge utjecali su pokreti osmanske vojske,¹⁵ glad, suše, poplave i ratovi. Uzročnici kuge skrivali su se u zaraženoj robi kao što su kože, vuna, runo, pokrivači, tepisi, krzna, gunjevi i kabanice, koje su donosili vojnici ili trgovci. Širenju zaraze pridonijeli su i uskoci i hajduci koji su uzimali zaraženu robu i zarobljenike. Bolest su donosili i hodočasnici iz Aleksandrije ili Sirije. Kuga je bila pratilja osmanskih uglednika koji su dolazili iz velikih gradova u kojima je stalno tinjala zaraza. Javljala se češće u drugoj polovici godine. Za povoljnih klimatskih prilika bolesti su bile manje pogibeljne. U doba gladi i ratova opasne kužne epidemije pojavljivale su se u trogodišnjim ciklusima. Nakon kuge slijedila bi glad koja se javljala kao posljedica neobrađene zemlje nakon prve godine kuge. Glad bi, vjerojatno zbog oslabljenog imuniteta pothranjenih ljudi, opet rasplamsala prigušenu kužnu zarazu. Veliko Osmansko Carstvo, koje se prostiralo od srednjeg Istoka, sjeverne Afrike pa do srednje Europe, u 17. je stoljeću stradavalo od teških epidemija kuge 1626, 1636, 1643, 1660. i 1698. godine. Bubonska je kuga kosila 1613, 1615, 1648, 1649, 1690. i 1691. godine. Sve su ove velike epidemije kuge došle do granica Dubrovnika.¹⁶ Samo je "kuga sluškinja" uspjela zaobići dubrovački sanitarni kordon i prodrijeti u urbano tkivo središta države.

Znakovita je i usporedba prostora Dubrovačke Republike s dalmatinskim gradovima osobito tijekom 17. stoljeća. Osmansko zaleđe, dio ogromnog carstva koje je uključivalo područja u kojima je kuga još i danas endemska bolest, nije moglo, a nije, čini se, ni pokušavalo (vjerojatno, no ne i isključivo), zbog unutarnjih državnih potreba provoditi efikasne mjere izolacije. Osim ratova, klimatske prilike, osobito suša u Hercegovini, a posljednje desetljeće 17. stoljeća bilo je sušno, utjecale su na pojavu gladi koja je već ratom iscrpljeno stanovništvo

¹⁵ Dubrovčani su nastojali na svaki način spriječiti prolazak okužene osmanske vojske kroz Konavle jer su znali da bi se tako sigurno prenijela zaraza. Ako paša ne bi prihvatio argumente siromaštva Konavljana, nesposobnih da uzdržavaju pašu i njegovu pratnju, trebalo je ponuditi i mito. Istovremeno je određen strog nadzor nad kretanjem Konavljana i zapriječene oštre kazne (Djuro Orlić, »Dubrovačke vijesti o epidemijama u Bosni i Hercegovini u XVII vijeku.«, u: *Gradja II. Odeljenje medicinskih nauka* 1. Sarajevo: Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, 1956: 59-60). Prolazak osmanske vojske preko neutralnog dubrovačkog područja nije bio prihvatljiv ni iz političkih razloga no u prvi je plan stavljan argument kuge.

¹⁶ Bogumil Hrabak, »Talasi kuge na bosanskohercegovačkom upravnom prostoru 1463-1800.« *Acta historica medicinae stomatologiae pharmaciae medicinae veterinae* 29/1 (1989): 19, 31; Dj. Orlić, »Dubrovačke vijesti o epidemijama u Bosni i Hercegovini u XVII vijeku.«: 48; V. Miović-Perić, *Na razmeđu*: 119.

činila neotpornim na zarazu.¹⁷ Dalmatinski gradovi su se klimatski malo razlikovali od dubrovačkog područja, a imali su na raspolaganju i sve "alate" razvijenoga mletačkog sustava obrane od kuge. Zaštitu od epidemije na području mletačke Dalmacije provodio je Kolegij za zdravstvo u Veneciji. Kad bi se pojavila kuga taj je ured slao posebnog providura za zdravstvo koji bi provodio odgovarajuće zaštitne mjere.¹⁸

Kad je snažna kuga počela harati Zadrom u jesen 1630. godine generalni providur Dalmacije Antonio Civran upravljao je mjerama za suzbijanje zaraze i to s galije ukotvljene u gradskoj luci. Po njegovu nalogu uspostavljen je Zdravstveni kolegij od deset zdravstvenih deputata. Nadzor nad provedbom zaštitnih mjera se dalje širio kapilarno do svakog sela gdje je u tu svrhu određen poseban službenik. Pojedina otočna i kopnena sela su izolirana, a grad su čuvali naoružani brodovi. Svećenik je na drvenim pregradama (*stangate*) koje su postavljene na gradskim kopnenim vratima, nadzirao osobe koje ulaze u grad. Kretanje je, uz obvezno posjedovanje zdravstvenog lista (*Fede di sanità*), bilo ograničeno. Osmanski podanici smjeli su trgovati jedino na skeli Sv. Marka. Gradski siromasi, za koje se očito mislilo da bi mogli lako podleći bolesti i prenijeti je drugima, premješteni su na otoke gdje su im mjesni suci pronalazili prikladno zaklonište. Bolesnici i osobe za koje se sumnjalo da su zaražene izolirani su u lazaret na otoku Ošljak pokraj Preka. Osobe koje su morale napustiti svoje kuće zbog sumnje na kugu dobivale su pomoć iz blagajne lazareta u kruhu i novcu. Umrli od kuge su se zakapali u posebne jame, a mrtva tijela su se zalijevala živim vapnom. Da bi se spriječio i slučajni doticaj zdravih osoba s umrlima od kuge i zaraženom robom koja se iznosila iz grada, na čelu povorke išla je osoba s štapom koja je pazila da se ljudi sklone s ulica. Štapom se na jednaki način pravio prolaz za tužni mimohod osoba koje su radi bolesti ili sumnje na nju morale prisilno napustiti grad.¹⁹

Sudeći po učestalosti pojave kuge u dalmatinskim gradovima u 17. stoljeću protuepidemijske mjere ipak nisu bile dovoljno učinkovite. Kuga se pojavljivala češće nego na dubrovačkom području. Protukužne mjere nisu bile zadovoljavajuće ni u 18. stoljeću. Splitski liječnik Juraj Bajamonti, pod dojmom teške kuge koja

¹⁷ B. Hrabak, »Talasi kuge na bosanskohercegovačkom upravnom prostoru 1463-1800.«: 27.

¹⁸ Duško Kečkemet, »Zaštita od epidemija u Splitu i okolici u prošlosti.«, u: *Sanitarni kordon nekad i danas*, ur. Janko Vodopija. Zagreb: Zbor liječnika Hrvatske i Zavod za zaštitu zdravlja grada Zagreba, 1978: 75.

¹⁹ Roman Jelić, »Zadarske kuge i lazareti u prošlosti.«, u: *Sanitarni kordon nekad i danas*, ur. Janko Vodopija. Zagreb: Zbor liječnika Hrvatske i Zavod za zaštitu zdravlja grada Zagreba, 1978: 93-94.

je pokosila svakog četvrtog građanina Splita, objavio je 1786. godine knjigu o tom traumatičnom događaju u kojoj naglašava da je unatoč svim zaštitnim mjerama koje provode vlasti, bilo nemoguće spriječiti dolazak razmahale kuge iz osmanskog zaleđa u Dalmaciju. Bajamonti navodi nekoliko razloga. Splitski lazaret je bio predaleko od granice, jer je građen kad je osmansko-mletačka granica bila puno bliže Splitu, zaštitne mjere su se provodile nemarno i nestručno, a stanovništvo u zaleđu je nedisciplinirano. Vijesti o pojavi kuge u Bosni su zbog prikrivanja zaraze stizale prekasno. Poseban problem za Bajamontija su bili hajduci "koji najdrskije preziru oprez po javno zdravlje". Dosljedno provođenje protukužnih mjera, po mišljenju splitskog liječnika, otežavala je i homogenost stanovništva, osobito kršćana, s obje strane mletačko-osmanske granice pa je bilo teško uočiti stranca. Ponašanjem, izgledom lica i odjeće kao i jezikom bosanski "brđani i pučani" mogli su se lako zamijeniti za stanovnike splitskog mletačkog zaleđa koje Bajamonti naziva Vlasima.²⁰

Objašnjenje za relativno slabiji uspjeh protukužnih mjera u okolici dalmatinskih gradova moglo bi se tražiti i u pitanjima (ne)stabilnosti granične crte i s njima povezane slabije educiranosti i kooperativnosti stanovništva nenavikla na provođenje kontumacijskih mjera. U 17. je stoljeću granična crta prema Osmanskom Carstvu za dalmatinske gradove bila ujedno i prva crta bojišnice.

Na efikasnu provedbu protukužnih mjera na dubrovačkom području utjecala je, po Grmekovu mišljenju, isprepletenost ekonomskih i političkih interesa pripadnika vlastele naglašenog trgovačkog duha.²¹ U gradu trgovaca koji nose naslov vlastele²² rano su i sustavno provedene mjere javne higijene²³ a dobra organizacija uočava se i u kontinuitetu rada dubrovačkih hospitala za razliku od onih u dalmatinskim gradovima.²⁴ Uspješnost provedbe protukužnih mjera na dubrovačkom području valja stoga promatrati u širem kontekstu uzimajući

²⁰ D. Kečkemet, »Zaštita od epidemija u Splitu i okolici u prošlosti.«: 80-83.

²¹ M. D. Grmek, »Le concept d'infection«: 49.

²² Filip de Diversis, *Opis slavnoga grada Dubrovnika*, prir. i prev. Zdenka Janeković-Römer. Zagreb: Dom i svijet, 2004: 65; Zdenka Janeković-Römer, »Grad trgovaca koji nose naslov plemića: Filip de Diversis i njegova pohvala Dubrovniku.«, u: Filip de Diversis, *Opis slavnoga grada Dubrovnika*, prir. i prev. Zdenka Janeković-Römer. Zagreb: Dom i svijet, 2004: 15.

²³ M. D. Grmek, »Le concept d'infection«: 48.

²⁴ Tatjana Buklijaš, »Medicine and Society in the Medieval Hospital.« *Croatian Medical Journal* 49/2 (2008): 152-153; Irena Benyovsky i Tatjana Buklijaš, »Bratovština i hospital sv. Duha u Splitu u srednjem i ranom novom vijeku.«, u: *Raukarov zbornik. Zbornik u čast Tomislava Raukara*, ur. Neven Budak. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, FF-press, 2005: 646-647; R. Kralj-Brassard, *Djeca milosrđa*: 37.

u obzir malobrojno stanovništvo²⁵ i malen teritorij, dugotrajnu političku stabilnost pod lokalnom upravom,²⁶ ekonomski prosperitet²⁷ uz naglašenu karitativnost i razvijenu sposobnost elita za nijansiran pristup rješavanju konfliktnih situacija.

Izazovi druge polovice 17. stoljeća

“Kuga sluškinja” zaokružila je niz nedaća koje su pritisnule stanovništvo Dubrovačke Republike u izuzetno teških pedesetak godina obilježenih demografskim padom, nasiljem, razbojništvom i glađu. Država je imala manje od 26.000 stanovnika.²⁸ To teško razdoblje svakovrsnog nasilja, koje se odražavalo i na obiteljske prilike,²⁹ i straha na dubrovačkim granicama trajalo je od početka Kandijskog rata 1645. do svršetka Morejskog rata 1699.³⁰ Nakon razornog potresa 1667. godine i sukoba s Turcima u vrijeme velikog vezira Kara Mustafe od 1677. do 1682. ozbiljne poteškoće za Dubrovčane donio je rat kojeg su vodile Habsburška Monarhija i Poljska protiv Osmanskog Carstva od 1683. do 1699. Saveznicima se pridružila i Mletačka Republika.³¹ Mlečani su 1687. najprije osvojili Herceg Novi, a zatim zauzeli Carine. Prijeteći stisak Venecije se pojačavao, a Dubrovčani su se spremali na najgore nadajući se zaštitu Habsburške Monarhije.³²

²⁵ O stanovništvu Dubrovačke Republike vidi: Nenad Vekarić, »Broj stanovnika Dubrovačke Republike u 15., 16. i 17. stoljeću.« *Analni Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 29 (1991): 7-22.

²⁶ Lovro Kunčević, »O stabilnosti Dubrovačke Republike (14.-17. stoljeće): geopolitički i socijalni faktori.« *Analni Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 53 (2016): u tisku.

²⁷ O uspješnosti dubrovačke privrede vidi: Vladimir Stipetić, »Stanovništvo i bruto domaći proizvod Hrvatske (1500-1913) u kontekstu najnovijeg rada Angusa Maddisona.« *Analni Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 41 (2003): 141-146; Oleh Havrylyshyn i Nora Srzentić, *Economy of Ragusa, 1300 - 1800. The Tiger of the Medieval Mediterranean*. Zagreb: Croatian National Bank, 2014: 33-48.

²⁸ N. Vekarić, »Broj stanovnika Dubrovačke Republike u 15., 16. i 17. stoljeću.«: 19.

²⁹ Nenad Vekarić, Irena Benyovsky, Tatjana Buklijaš, Maurizio Levak, Nikša Lučić, Marija Mogoerović i Jakša Primorac, *Vrijeme ženidbe i ritam poroda (Dubrovnik i njegova okolica od 17. do 19. stoljeća)*. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2000: 11-12; R. Kralj-Brassard, *Djeca milosrđa*: 267-268.

³⁰ O izuzetno teškim prilikama na dubrovačkoj granici i organiziranom zločinu vidi: V. Miović Perić, *Na razmeđu*: 167-209.

³¹ Vinko Foretić, *Povijest Dubrovnika*, sv. 2. Zagreb: Nakladni zavod MH, 1980: 151, 174. O sukobu s Kara Mustafom vidi: Vesna Miović, *Dubrovačka diplomacija u Istanbulu*. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2003: 141-167.

³² U ljeto 1688. godine popisali su stanovnike sposobne za nošenje oružja i dali izraditi prikladnu zastavu s grbom Dubrovačke Republike na jednoj i habsburškim carskim orlom na drugoj strani. Vidi: Grga Novak, »Borba Dubrovnika za slobodu 1683-1699.« *Rad JAZU* 253 (1935): 28, 34, 45.

Premda se aktivne ratne operacije nisu izvodile na dubrovačkom području, stanovništvo su ugrožavali gerilski pothvati, koji bi se gotovo mogli nazvati kopnenim gusarstvom, pljačkom koju je poticala ili barem tolerirala jedna od zaraćenih država. Pljačkaške čete hajduka i drugih prelazile su preko zdravih područja Dubrovačke Republike s plijenom u kojem je moglo biti zaražene robe. Također, pljačkali su na dubrovačkom području i robu odnosili na područja u kojima je harala kuga. Slijedili su ih vlasnici opljačkane robe i tako se izlagali zarazi. Zato je bilo vrlo teško provoditi kontumacijske mjere.³³

Početakom 1690. godine Sveta Liga nije bila uspješna u ratu protiv Osmanskog Carstva, kome se pridružila Francuska pa su troškovi ratovanja na dva fronta znatno opteretili državnu blagajnu Habsburške Monarhije.³⁴ Odnosi među dvjema suparničkim jadranskim republikama bitno različitih veličina i snaga su se zaoštrili. Mletački generalni providur je 1690. godine poslao ratne brodove u Gruž i Slano kako bi spriječili opskrbu hranom. Hajduci su bili dužni zaustaviti prijevoz žita iz Dubrovnika na osmansko područje. Na svaki način postavljane su prepreke koje su snažno kočile ili ozbiljno poskupljivale trgovinu. Mlečani su zahtijevali da dubrovački brodovi plaćaju tranzitne pristojbe. Sol se nije smjela prevoziti niti malim plovilima za lokalne potrebe. Povod blokade dubrovačkog područja bio je sprečavanje opskrbe hranom osmanskog zaleđa, odnosno ratna taktika slabljenja protivnika izglađnjivanjem. Prikriveni cilj, ili barem dobrodošao uzgredni učinak, bio je uništenje dubrovačke trgovine kako bi sve istočno-jadranske luke bile pod jedinstvenom vlašću Mletačke Republike.³⁵

U kasno ljeto 1690. hajduci i vojnici na granicama Dubrovačke Republike nisu poštovali karantenske odredbe, požalio se Senat bečkom dvoru preko Mata Lucijanovog Pozze.³⁶ Mlečani su se ponašali bezobzirno i mogli su prenijeti kugu iz Bosne u Dubrovnik. Dubrovčani su posebno upozoravali austrijske vlasti na opasnost od zaraženih zarobljenika iz Bosne.³⁷ Senat se požalio i izravno Alessandru Molinu, mletačkom generalnom providuru Dalmacije i

³³ V. Miović-Perić, *Na razmeđu*: 131.

³⁴ *Dubrovačka akta i povelje*, knj. IV/2, prir. Jovan Radonić, sv. 2: I-II.

³⁵ V. Foretić, *Povijest Dubrovnika do 1808*, sv. 2: 189.

³⁶ Mato Lucijanov Pozza (oko 1655-1708) primljen je u Veliko vijeće 1673. godine. Četiri je puta bio knez i dva puta u diplomatskoj misiji u Beču. Ugarsko-hrvatski kralj Leopold I. primio ga je u ugarsko plemstvo zbog zasluga u ratu s Francuzima i Osmanlijama. Vidi: Nenad Vekarić, *Vlastela grada Dubrovnika, 6. Odabrane biografije (Pi-Z)*. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2015: 48-49.

³⁷ *Dubrovačka akta i povelje*, knj. IV/2: 29-30, 40-42.

Albanije, na posvemašnju neodgovornost mletačkih podanika.³⁸ Na podjednako nemarno ponašanje hajduka u pogledu poštivanja kontumacijskih mjera požalio se stoljeće kasnije i splitski liječnik Bajamonti. Žalbe nisu utjecale na promjenu ponašanja na dubrovačkoj granici pa je hajducima, koji nisu poštovali karantenske mjere i pljačkali su kuće zaražene kugom, zabranjen pristup u Dubrovačku Republiku.³⁹

“Kuga sluškinja”

Kad se početkom 1690. smrtonosna epidemija pojavila u dubrovačkom osmanskome zaleđu sve su se otegotne okolnosti poklopile. Bjesnio je rat i vladala glad. Franjevac Nikola Lavšanin posvjedočio je 1690. godine teškoj gladi u Bosni. Ljudi su u Sarajevu jeli koru s drveta, vinovu lozu, pse i mačke. Pojavio se i kanibalizam.⁴⁰ Hajduci su pljačkali duž i preko granica. U lipnju je kuga dotakla i selo Trnovicu na dubrovačkom području uz samu granicu. Izolacijom sela spriječeno je širenje kuge na području Dubrovačke Republike.⁴¹ Od kuge je u bosanskom ejaletu početkom lipnja 1690. godine umro trebinjski beg, a početkom kolovoza u Trebinju je umiralo prosječno 14 osoba dnevno. U prvih sedam mjeseci 1690. godine kuga je odnijela oko tri tisuće ljudi, većinom muslimana koji su živjeli u urbanim središtima, a manje pokretnijeg pretežno ruralnog kršćanskog stanovništva. U kolovozu je bolest prešla osmansko-mletačku granicu i pojavila se u Kninu, Drnišu i Šibeniku. U rujnu je zahvatila mjesto Carina. U studenom 1690. godine zaraza je harala u Mostaru, Čitluku, Gabeli, Ljubuškom, Stolcu, Dubravi. Mletački zdravstveni magistrat sumnjao je i na pojavu kuge u Makarskoj i Opuzenu. Koncem listopada i početkom studenog masovno se umiralo u selu Orahovcu smještenom između Perasta i Dobrote na osmanskome dijelu Boke kotorske.⁴²

Na području Dubrovačke Republike na snazi je bio protukužni režim, onaj prvog stupnja namijenjen obrani od kuge izvan granica države. Ubrzo ga je zamijenio i najviši stupanj obrane od kuge kad je opaka bolest već prešla granicu.

³⁸ *Dubrovačka akta i povelje*, knj. IV/2: 44-46.

³⁹ *Dubrovačka akta i povelje*, knj. IV/2: 73-74.

⁴⁰ V. Bazala, »*Calendarium pestis* (II)«: 76.

⁴¹ R. Jeremić i J. Tadić, *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika*, sv. I: 100.

⁴² B. Hrabak, »Talasi kuge na bosanskohercegovačkom upravnom prostoru 1463-1800.«: 26-27; Bogumil Hrabak, »Kužne rednje u Bosni i Hercegovini 1463-1800.« *Istorijski zbornik* 2 (1981): 22-24, 37.

Obrambeni sustav opisao je Baro Bettera koji je krajem 18. stoljeća osobno svjedočio njegovu djelovanju. Najprije se cijeli prostor Dubrovačke Republike dijelio na manje dijelove. Bettera ih spominje osam. U središtima obrane od kuge, Mrcine (Dubravka), Stravča, Brgat, Kliševo, Čepikuće/Slano, Ošlje, Ston i predgrađe Ploče, postavljan je glavni asistent saniteta, plemić kome su pomagali asistenti saniteta, građani, razmješteni po selima. Glavni asistent, "kacamorat veliki" bio je podložan sanitetskom uredu u Gradu sastavljenom od pet do sedam senatora. Dužnost kacamorta bila je obilazak sela. Prozivao je više puta tijekom dana sve ukućane, a ako bi netko izostao, kuća se stavljala u izolaciju i provodila se istraga. Pri tom se asistent saniteta služio popisom ukućana. Kacamorat je mogao kažnjavati neposlušne.⁴³ Izdavao je potvrde za kretanje izvan sela. Uz pomoć dvojice *soldata* i seoske straže nadzirali su se svi dolasci u selo. Pogranična trgovina bila je dopuštena dva dana u taborima u središtima okruga pod nadzorom. Slabo okuživa roba razmjenjivala se u taborima uz mjere opreza. Prehrambene namirnice su se prale ili termički obrađivale. Maslo se topilo, perad, jaja, meso, zelen, voće i povrće se pralo vodom. Grahorice su se trebale propržiti na žeravici, a sir izrezan na komadiće oprljiti. Drvo i predmeti od metala su se nakratko izlagali ognju. Okuživa roba kao što je vuna, platno i pamuk se slala na raskuživanje u Lazarete na Pločama, koje je moglo trajati od 45 do 60 dana. Za "kuge sluškinja" zabilježen je primjer raskuživanja robe tijekom 80 dana.⁴⁴ Naravno, nije bio dopušten bilo koji fizički kontakt s osmanskim podanicima. Vlasti su bile svjesne da je trgovina bila nasušna potreba stanovništva bez koje bi se pojavila glad i zato se dijelila pomoć u hrani iz državnih spremišta. Podjelom hrane sprečavala se i potreba za krijumčarenjem. Da bi protukužne mjere bile uspješne, bila je potrebna suradnja stanovništva s obje strane granice. Poštivanje dubrovačkih kontumacijskih mjera osiguravalo se i preko središnje vlasti u Osmanskom Carstvu.⁴⁵ Betterin opis mjera obrane od kuge najvećim dijelom odgovara mjerama koje su se provodile koncem 17. stoljeća.

Dubrovačke vlasti pomno su pratile stezanje kužnog obruča koji se opasno približio granicama Republike i o tome obavještavale susjede, uključujući i one

⁴³ O kaznenoj nadležnosti kacamorata vidi: Nella Lonza, *Pod plaštem pravde. Kaznenopravni sustav Dubrovačke Republike u XVIII. stoljeću*. Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 1997: 71.

⁴⁴ *Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 39v.

⁴⁵ B. Krizman, »Mémoire Bara Bettere«: 438-443; S. Đorđević i K. Carić, »Podaci o radu i organizaciji zdravstvene službe u Dubrovačkoj Republici«: 113-118; V. Miović-Perić, *Na razmeđu*: 120-122.

koji nisu bili prijateljski raspoloženi. Primjerice, Senat je 3. siječnja 1690. obavijestio mletačke vlasti u Kotoru da se u Hercegovini u blizini Ljubinja pojavila zaraza, a stanovnici su se sklonili u planine nakon velikog kužnog pomora. Podaci o kugi su se redovito prikupljali iz više izvora. Tako su informacije o širenju kuge u Bosni i Hercegovini došle u Dubrovnik i preko dubrovačkog konzula u Anconi. U pismu od 29. srpnja 1690. godine Giuseppe Storani je obavijestio Senat o lošim vijestima koje je dobio od nuncijature kao i od Magistrata zdravstva iz Venecije. U ljeto 1690. godine nastojalo se na svaki način spriječiti ulazak kuge na dubrovačko područje. Kopnenu granicu i luke nadzirao je velik broj ljudi uz znatne troškove. Svi su prolazi bili zatvoreni. O poduzetim mjerama Senat je obavijestio Rim. Dubrovačka Republika postupala je u skladu s dobrim običajima razmjenjujući informacije i surađujući kao što su to, primjerice, činile i talijanske države. Kad je kuga je ipak prodrila u Republiku, Senat je obavijestio sve države u kojima su Dubrovčani imali trgovačke partnere.⁴⁶ Taj podatak je partnerima vrlo vjerojatno bio poznat i iz drugih izvora pa ga nije bilo uputno, a ni moguće skrivati.

Prva žrtva kuge identificirana u bilježnici zdravstvenih službenika bio je mali sjemeništarač, sin nadstojnice Hospitala milosrđa. U utorak 9. siječnja 1691. umro je u Hospitalu milosrđa u blizini Sv. Franje.⁴⁷ Prvo uočeno žarište kuge bila je zgrada Hospitala milosrđa, državnog nahodišta, koje je, sudeći po spomenu franjevačke crkve, ponovo koristilo nekretninu unutar zidina grada, drugo žarište bila je kuća na Pilama.⁴⁸ Naknadno se ustanovilo da su ta dva

⁴⁶ Dj. Orlić, »Dubrovačke vijesti o epidemijama u Bosni i Hercegovini u XVII vijeku.«: 61-62. Senat je 11.1.1691. uputio Malo vijeće da o pojavi kuge u predgrađu obavijesti Veneciju, Rim i Napuljsko Kraljevstvo. *Acta Consilii Rogatorum* (dalje: *Con. Rog.*) ser. 3, sv. 131, f. 86, DAD.

⁴⁷ *Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, ser. 55, sv. 7, f. 2, DAD. Bilježnica je standardnog formata od približno 210x285 mm s naknadno olovkom provedenom folijacijom f. 1-48 i 1-18 atergo. Naknadno je olovkom dodan naslov *Sanità. Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*. Korištena je s lica i s naličja u diskontinuitetu. Ima 8 nenumeriranih praznih stranica. Priložena su tri dokumenta *in folio*. Na jednom listu prepisane su dvije odluke Senata od 11.2.1691. Na drugom slobodnom arku papira zabilježene su isplate za potrebe Santa grobara (*pizigamorto*) od 4.7.1691. do 8.9.1691, dakle nakon što je kuga već jenjala. Na još jednom slobodnom arku papira iste veličine zabilježeni su različiti troškovi vezani uz kugu većinom iz kolovoza 1691. godine. Pojavu kuge zabilježili su i isusovci u svom ljetopisu naglašavajući da se kuga (*peste*) pojavila u gradu (*dentro la città*) smrću dječaka u nahodištu (*nello spedale de Bastardelli*). Sutradan je obustavljena nastava. Vidi: *Ljetopis dubrovačkog kolegija (1559-1764)*, prir. Miroslav Vanino. Sarajevo: Nova tiskara, 1937: 39.

⁴⁸ O smještaju zgrada nahodišta vidi: Rina Kralj-Brassard, »Pozornice milosrđa: smještaj zgrada dubrovačkog nahodišta (1432-1927).« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 50 (2012): 39-62; R. Kralj-Brassard, *Djeca milosrđa*: 45-59.

žarišta povezana. Treće žarište bilo je predgrađe Ploče.⁴⁹ Senat je reagirao trenutno imenujući među petnaesticom kandidata petoricu senatora za dodatne kacamorte. Odobreno je trošenje 300 dukata za potrebe službe. Izbor je protekao glatko, a glasala su 22 senatora. S najtanjom većinom glasova na neugodnu dužnost je izabran Orsat Marinov Sorgo⁵⁰ (10:9:3).⁵¹ Dvojica od petorice oficijala saniteta Frano Sigismundov Gradi⁵² i Vladislav Sekundov Bucchia⁵³ odmah su proveli istragu u pratnji kancelara koji je vodio bilješke. Na Pile su upućeni i liječnici s kirurgom da pregledaju sluškinju. Potvrđeno je da sluškinja pokazuje simptome kuge. Na dužnost dodatnih (*della sopragionta*) kacamorata izabrani su još Mato Marinov Bona⁵⁴ i Rado Lukin⁵⁵ Gozze.⁵⁶ Kacamorti Orsat Sorgo i Mato Bona pokušali su se 12. siječnja osloboditi tereta zahtjevne službe i nisu uspjeli.⁵⁷ Uobičajena dužnost kacamorata bila je nadzor nad putnicima, sprečavanje krijumčarenja robe, pregledavanje zdravstvenih listova stranih brodova koji su pristajali u dubrovačke luke i izdavanje zdravstvenih listova za dubrovačke brodove.⁵⁸ U vrijeme kuge služba je postajala znatno opasnija i odgovornija.

Kod svakog novog slučaja primjenjivao se sličan postupak. Nakon obavijesti o sumnjivoj bolesti ili smrti provodila se istraga u kojoj su, osim kacamorata, sudjelovali kao vještaci liječnici fizici i kirurzi. Bilo je važno detaljno propitati

⁴⁹ Zatvorena je cijela četvrt od kuće Nikole Struzza do kuće Luka Vladislavovog Pozze posebno dio do kuće Jele udove Martolice Kristovog Zamagna (*Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 13v).

⁵⁰ Za životopis Orsata Marinovog Sorgo (1643-1712), poklisara i vojnog zapovjednika, koji je jedanaest puta bio knez vidi: N. Vekarić, *Vlastela grada Dubrovnika*, 6: 175-177.

⁵¹ *Con. Rog.* sv. 131, f. 84v-85v.

⁵² Frano Sigismundov Gradi (1643-1712) bio je poklisar harača i trinaest puta knez. Vidi: Nenad Vekarić, *Vlastela grada Dubrovnika*, 2. *Vlasteoski rodovi (A-L)*: Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2012: 285-286.

⁵³ Vladislav Sekundov Bucchia (oko 1654-1726) jedan od najznamenitijih dubrovačkih diplomata, zaslužan je da se harač plaća jednom u tri godine. Bio je višestruki knez i smatra se vođom salamankeške skupine početkom 18. stoljeća. U mladosti je bio sklon nasilju. Vidi: Nenad Vekarić, *Vlastela grada Dubrovnika*, 4. *Odabrane biografije (A-D)*: Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2013: 285-286.

⁵⁴ Životopis poklisara i pjesnika Mata Marinovog Bona (oko 1637-1708) vidi u: N. Vekarić, *Vlastela grada Dubrovnika*, 4. *Odabrane biografije (A-D)*: 170-171.

⁵⁵ Rado Lukin Gozze (oko 1641-1724) pjesnik, poklisar i višestruki knez bio je kao mladić optužen za pljačkanje riznice nakon potresa 1667. Liječio se od francuske bolesti, vjerojatno sifilisa Vidi: Nenad Vekarić, *Vlastela grada Dubrovnika*, 5. *Odabrane biografije (E-Pe)*: Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU, 2014: 349-350.

⁵⁶ *Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 1.

⁵⁷ *Con. Rog.* sv. 7, f. 87-87v.

⁵⁸ Z. Blažina-Tomić, *Kacamorti i kuga*: 164-165.

sve osobe koje su komunicirale s oboljelim jer se jedino tako moglo zaustaviti širenje bolesti. Da bi se mogao ustanoviti izvor zaraze i predvidjeti mogući daljnji put širenja bolesti, rekonstruirao se djelić društvene mreže oboljele osobe. Primjenjivalo se načelo opreza. Krug sumnjivih je bio vrlo širok jer je uključivao ne samo osobe koje su bile u kontaktu s oboljelim, pa stoga i potencijalno izložene zarazi, nego i sve one osobe koje su komunicirale ili se samo približile osobama koje su bile u kontaktu sa zaraženom osobom, iako ne pokazuju znakove bolesti. Oprezno se postupalo i sa stvarima osoba koje su bile pod sumnjom na zarazu. Kacamorti su provodili mjere izolacije imajući u vidu najgori scenarij, kao da je bolest sve zahvatila, a tek se nakon određenog vremena dopuštalo postepeno uklapanje u zajednicu. Okužena kuća se odmah izolirala, kao i sve osobe koje su bile u blizini oboljeloga, pa i osobe koje su kontaktirale s njima. Višestoljetno iskustvo borbe protiv kuge oblikovalo je mjere koje jasno pokazuju da je bila poznata priljepčiva priroda bolesti.

Istraga se morala provoditi bez odlaganja jer je svaki izgubljeni trenutak mogao značiti umnažanje kontakata sa zaraženim i širenje bolesti. Rano dijagnosticanje bilo je ključno jer se, kako je to posvjedočio Bajamonti, razmahala bolest s više žarišta jako teško mogla suzbiti. Ova je lekcija naučena nakon više stoljeća obrane od kuge. Kod epidemija iz ranijih razdoblja obično je trebalo više tjedana dok se nije sa sigurnošću identificirala kužna zaraza.⁵⁹ To nije bio nimalo jednostavan zadatak jer su se prvi simptomi kuge, vrućica i malaksalost, mogli lako pripisati i nekoj drugoj bolesti, npr. različitim virozama koje su se, kao i danas, u zimskom razdoblju širile među građanima. Druga potencijalna prepreka ranom dijagnosticanju kuge bilo je skrivanje oboljelih. Nije bilo lako prihvatiti osobnu žrtvu za dobro zajednice jer su izolacijske mjere bile sve, samo ne ugodne.⁶⁰ Osim toga, stigma potencijalno zaražene osobe nije se mogla lako ukloniti. Osobe koje su preboljele kugu također su nosile biljeg bolesti i izazivale sumnjičavost okoline zbog stečene otpornosti na zarazu. Ozdravljenici nisu mogli prenijeti zarazu osobnim kontaktom, međutim njihova je okužena odjeća mogla biti opasna za druge. Prema jednom zapisu kacamorata iz 16. stoljeća *resanati* su nosili rubac iznad vrata kao znak upozorenja.⁶¹

⁵⁹ B. M. Nedeljković, »Pravna organizacija Dubrovačke Republike za vreme morije iz 1437. godine.«: 47-48.

⁶⁰ Zbog više umrlih od kuge na Pločama, konfiniranim stanovnicima se prijetilo pucanjem iz arkebuzi ako se tko usudi izaći iz kuće ili vrta (*Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 13v).

⁶¹ Z. Blažina-Tomić, *Kacamorti i kuga*: 166-168.

Na gusto naseljenom gradskom prostoru bilo je teško skrivati oboljele jer se zbog dobrosusjedske radoznalosti odmah detektirao svaki sumnjivi izostanak, a ta je informacija mogla uhodanim kanalima doći i do vlasti. Sumnjiva bolest se lako mogla otkriti, međutim bilo je vrlo zahtjevno spriječiti širenje zaraze jer je prostor bio relativno skučen s obzirom na broj stanovnika, a ritam gradskog života omogućavao je velik broj društvenih dodira, osobito u vrijeme blagdana. "Kuga sluškinja" pojavila se upravo u blagdanskom ozračju koje je započinjalo božićnim ciklusom blagdana od Badnjaka 24.12. do Nevine dječice 27.12. s nizom svećanih misa za kojih su se vjernici masovno pričešćivali u prepunim crkvama. Vrijeme intenzivnih društvenih kontakata nastavljalo se kroz siječanj kada se slavilo Obrezanje 1.1. i Bogojavljanje 6.1. Zimski blagdanski ciklus završavao je svečanom proslavom gradskog Parca.⁶² Kuga je poremetila blagdanski niz, pa je svečanost zaštitnika grada 1691. godine premještena s veljače na 5. srpnja, blagdan Ruke Sv. Vlaha.⁶³ Zbog kuge koja je prodrla u grad javne ceremonije su odgađane i na svaki način se izbjegavalo okupljanje mnoštva građana.⁶⁴ Svećani obred pokopa kneza Junija Cerve odgođen je za kasnije, a njegovo tijelo odmah pokopano. Obilježavanje velike trešnje 6. travnja pomaknuto je na drugi dan Duhova.⁶⁵

Krug sumnjivih pri Hospitalu milosrđa

Osoblje i šticićnici Hospitala milosrđa odmah su odvedeni u lazarete na Pločama jer su bili u neposrednoj blizini oboljelog sjemeništara, koji nigdje nije identificiran imenom nego samo obiteljskom pripadnošću i statusom pripravnika za duhovno zvanje. Slično zanemarivanje bilježenja pojedinosti o identitetu mladih osoba vidi se i u spisima Kaznenog suda.⁶⁶ U knjigama kacamorata nije zabilježeno ni ime dječakove majke nego samo njezino zanimanje,

⁶² Nella Lonza, *Kazalište vlasti. Ceremonijal i državni blagdani Dubrovačke Republike u 17. i 18. stoljeću*. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2009: 335-337.

⁶³ R. Jeremić i J. Tadić, *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika*, I: 101; N. Lonza, *Kazalište vlasti*: 291-292.

⁶⁴ Isusovačka kolegijaska škola je raspuštena 10. siječnja 1691, a nastava je ponovo započela 11. lipnja 1691. Vidi: Miroslav Vanino, *Isusovci i hrvatski narod*, II. Zagreb: Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove u Zagrebu, 1987: 99; *Ljetopis dubrovačkog kolegija (1559-1764)*: 39.

⁶⁵ N. Lonza, *Kazalište vlasti*: 291-292.

⁶⁶ Darija Stanić, Ivana Mrđen i Rina Kralj-Brassard, »Nasilje prema djeci i kriminalitet mladih u Dubrovniku u 18. stoljeću.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 53/1 (2015): 258-259.

abadessa dei spurii. Identitet nadstojnice poznat je iz poslovnih knjiga nahodišta. Anica Andrijina Luketić,⁶⁷ nadstojnica Hospitala milosrđa, brinula se zajedno s dvije interne dojilje, Nikom Andrijinom iz Stona i Vicom Božovom iz Plata, o napuštenoj djeci različitog uzrasta, od dojenčadi do djece stare tri i više godina. Broj djece koja su bila zaklonjena u nahodištu ne može se točno utvrditi. Prema podacima iz kasnijeg razdoblja u zgradi je moglo biti od manje od 10 do više od 20 djece.⁶⁸ Dojilje su 2.1.1691. dobile svoju uobičajenu plaću od po 7 perpera i 6 groša.⁶⁹ Zadnja isplata nadstojnici Anici Andrijinoj zabilježena je 6. siječnja 1691.⁷⁰ Imena nadstojnice ni internih dojilja se kasnije ne pojavljuju u knjigama nahodišta pa je lako moguće da su podlegle kugi.

Osim nadstojnice, dojilja i vjerojatno sluškinje, čije se ime ne može razaznati u poslovnim knjigama, krug sumnjivih na zarazu je proširen i na druge osobe koje su dolazile u nahodište u vrijeme bolovanja malog sjemeništara. Imena tih osoba su zabilježena u posebnoj bilješki koja nije sačuvana.⁷¹ Jedna od osoba s popisa sumnjivih je sluškinja iz hospitala *Domus Christi*. Sluškinja je kupila nadstojnici nahodišta mesa za 3 groša onog jutra kad je od kuge umro sjemeništara i zato je hospital *Domus Christi* zatvoren, odnosno stavljen u izolaciju.⁷²

Na Bogojavljanje (6. siječnja), tri dana prije smrti sjemeništara, zabilježen je velik broj isplata u dnevniku nahodišta, poslovnoj knjizi u kojoj su se kronološkim redom bilježile sve isplate (tablica 2). Sve su osobe na koje su se odnosile te isplate mogle biti uključene u krug sumnjivih na zarazu. Osim u dnevniku, isplate su se bilježile i u drugim dvjema poslovnim knjigama nahodišta ovisno o naravi troška.⁷³ Izvorna knjiga troškova nije sačuvana, pa se ne može sa sigurnošću kazati na što su se isplate odnosile. U prosincu ili siječnju obično su svoju godišnju plaću dobivali brijač i svećenik.⁷⁴ Hospital je plaćao lijekove, vosak i druge potrepštine Nikoli "špičaru", apotekaru.⁷⁵ Petar Tintor s Pila je

⁶⁷ *Libro Maestro dell anno 1683*, ser. 46, sv. 8b, f. 1, DAD.

⁶⁸ R. Kralj-Brassard, *Djeca milosrđa*: 311.

⁶⁹ *Libro in cui sono annotati i salarii delle balie al servizio dell Ospedale degli esposti del 1683 fin al 1703*, ser. 46, sv. 16, f. 174, DAD.

⁷⁰ *Libro in cui sono annotati i salarii delle balie al servizio dell Ospedale degli esposti del 1683 fin al 1703*, sv. 16, f. 178.

⁷¹ *Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 2.

⁷² *Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 13.

⁷³ O poslovnim knjigama nahodišta vidi: R. Kralj-Brassard, *Djeca milosrđa*: 92-102.

⁷⁴ O ulozi kapelana u nahodištu vidi: R. Kralj-Brassard, *Djeca milosrđa*: 83-85; o brijačima: 85.

⁷⁵ O ljekarnicima pri nahodištu vidi: R. Kralj-Brassard, *Djeca milosrđa*: 89-90.

bojao tkanine za odjeću nahoda. Dvije kuće mastioca tkanina na Pilama su zatvorene zbog kuge. Jedna od njih mogla bi biti Petrova kuća.⁷⁶ Stjepan, Šimun i Petar su izrađivali obuću za nahode. Paula Guerna je vjerojatno opskrblyivala hospital tkaninama, rašom i telom.⁷⁷ U sklopu protukužnih mjera 11. srpnja 1691. spominje se pranje stvari ove trgovkinje nakon što su odležale 80 dana dvostruke karantene. To je siguran znak da je kuga bila blizu.⁷⁸ Sabato Bendon je po svoj prilici izradio bilježnice za potrebe nahodišta. Ne spominje se u bilježnici kacamorata. Nikola Leva je bio grobar nahodišta i sigurno nije podlegao kugi jer je primao isplate i kasnije.⁷⁹ Isplate kovačima upućuju na posebne radove na nahodištu. Kuća Ivana kovača zatvorena je 17. ožujka 1691. zajedno s kućama Đurice Tomića *barabanta*, Dominika postolara, Stjepana Paskovog zapovjednika *barabanata* i Tomaša pomoćnika (*fante*) u carini.⁸⁰ Kuće kovača i *barabanta* su stavljene u izolaciju dosta kasno, pa obitelji kovača i *barabanta* vjerojatno nisu povezane s krugom potencijalno zaraženih u nahodištu, premda se imena obojice pojavljuju u troškovniku u isplatama neposredno pred smrt sina nadstojnice Hospitala milosrđa. Radoje Vlah i njegovi drugovi kao i Vlahuša *soldat* su vjerojatno nagrađeni za uslugu potrage za dojljama, obično u selima Župe i Rijeke dubrovačke.⁸¹ Stanoviti Vlahuša *soldat*, možda isti koji je tražio dojlje, pomagao je u provođenju protukužnih mjera na Pločama. Razbolio se 19. siječnja 1691, a sumnjalo se na kugu, jer je i njegov drug izoliran. Ivo Bosdariju⁸² je zato trebalo poslati novu dvojicu *soldata* koji će zamijeniti oboljele.⁸³

Pojava kuge u Hospitalu milosrđa i izolacija svih zaposlenika koji su prebivali u zgradi nije zaustavila rad nahodišta. Vanjske dojlje koje su se brinule o nahodima u svojim domovima i dalje su primale isplate za svoju službu.⁸⁴ Senat je odobravao redovite mjesečne potpore od po 300 perpera za rad

⁷⁶ *Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 30v.

⁷⁷ O odjeći i obući nahoda vidi: R. Kralj-Brassard, *Djeca milosrđa*: 88-89.

⁷⁸ *Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 39v.

⁷⁹ *Libro in cui sono annotati i salarii delle balie al servizio dell'Ospedale degli esposti del 1683 fin al 1703*, sv. 16, f. 227. O ukupu nahoda vidi: R. Kralj-Brassard, *Djeca milosrđa*: 87-88.

⁸⁰ *Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 35.

⁸¹ O ulozi *soldata* i *barabanta* u radu nahodišta vidi: R. Kralj-Brassard, *Djeca milosrđa*: 85, 182-183.

⁸² Ivo Bosdari (oko 1652-1737) primljen je u plemstvo 1666. godine. Preživio je napad iz zasjede, posljedicu unutarstaleškog sukoba (N. Vekarić, *Vlastela grada Dubrovnika*, 2. *Vlasteoski rodovi (A-L)*: 142-143).

⁸³ *Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 15v.

⁸⁴ Vidi na primjer: *Libro Maestro dell'anno 1683*, sv. 8b, f. 124, 138, 140-154, 158-159, 161, 164.

nahodišta.⁸⁵ Zabilježeni su i novi ugovori o dojenju.⁸⁶ Određeni zastoj se može uočiti u zakašnjelom upisu smrti nahoda u ugovoru u dojenju gdje se i spominje

Tablica 2. Poslovni partneri i osoblje Hospitla milosrđa prema isplatama od 6. siječnja 1691.

Ime	Iznos (perperi i groši)	Folij
Stjepan Papuča	2:6	f. 176
Paula Guerna	88:8	
Petar Tintor s Pila	7:6	
Trojan iz arsenala	100	
Stjepan kovač i drugovi	10:10	
Nikola Budio i drugovi	7:6	
Vlahuša <i>soldat</i>	:8	
Kata Matarčica	33:4	
Anica Andrijina <i>abadesa</i>	9:4	f. 177
Vica Petrova s Ploča	5:4	
Ivan Martinović	40	
Šimun Papuča	5	
Sabato Bendon	8:4	
Ivan Kalais	1:6	
Paula Guerna	75:4	
Petar Tintor s Pila	8:4	
Vicko Šapić	31:8	
Petar Scarpelino	8:6	
Nikola Špičar	33:4	f. 178
svećenik Andrija Ponterighi	60	
Toma brijač	40	
Anuhla Rade Ilijina	40	
Anica Andrijina <i>abadesa</i>	6:6	
Ivan kovač	25	
Radoje Vlah i drugovi	1	
Vladislavić iz Foče	60	
Pera Vickova sa Šipana	10	
Đurica <i>barabant</i>	10	
Nikola Leva	15	
Ivan Benevoli	9:2 (nadnevak 25.12.1690. a ne 6.1.1691. kao za sve ostale bilješke)	

Izvor: *Libro in cui sono annotati i salarii delle balie al servizio dell'Ospedale degli esposti del 1683 fin al 1703.* ser. 46, sv. 16, DAD.

⁸⁵ *Con. Rog.* sv. 131, f. 82, 99, 110v, 123v, 141, 156v, 170v.

⁸⁶ *Libro dell'Hospitale Della Misericordia 1690*, ser. 46, sv. 8c, f. 39-55 (DAD).

vrijeme kuge.⁸⁷ Također nema sačuvanih zapisa o krštenjima u matici krštenih nahodišta u prvoj polovici 1691. godine, no to ne znači da krštenja nije bilo.⁸⁸

Kugu su malom sjemeništarcu dijagnosticirali liječnici fizici Ottavio Camilli, Santanicollo i kirurg Đuro Miscoschi.⁸⁹ Mjerili su dječakov puls i stavljali mu *ventose* (vrsta sisaljki) na kožu koje su povlačile krv u potkožno tkivo. Kacamorti su ocijenili da je postupak bio opasan za prijenos zaraze i naredili preventivno zatvaranje kuća trojice liječnika. Javnozdravstvene mjere izolacije, odnosno procjenu rizika prijenosa zaraze, određivali su nositelji političke vlasti, a ne medicinski stručnjaci. Domovi liječnika oslobođeni su 20. veljače 1691. nakon propisanih četrdeset dana izolacije.⁹⁰ Krug potencijalno okuženih uključivao je i svećenika koji je umirućeg sjemeništarca ispovjedio. Svećenik Ivan je trebao ostati zatvoren u svojoj kući na Pilama sve do kraja veljače.⁹¹ Zanimljivo da dječaka nije ispovjedio dugogodišnji kapelan nahodišta Andrija Ponterighi, premda je on bio na usluzi nahodištu sa stalnom godišnjom plaćom.⁹² Istraga je pokazala da je stanovita Rade s Pila oprala stvari koje je koristio sjemeništarac pa je njezina kuća zatvorena, međutim, tek 12. siječnja.⁹³ Dječakovo tijelo oprala je druga siromašica koja je živjela u ubožnici antunina. Dobila je dječakovu odjeću koju je ostavila u sobi antuninskog hospitala. Marija Šumanova se 14. siječnja nalazila u lazaretima, javio je Frano Bogascini. Tamo je i umrla.⁹⁴ Rafael (Rado) Lukin Gozze⁹⁵ bio je u nahodištu onog jutra kad je umro sjemeništarac, pa je njegov dom stavljen u izolaciju. Istog dana zatvorena je kuća Jelene Palmota rođ. Sorgo⁹⁶

⁸⁷ *Libro dell' Hospitale Della Misericordia 1690*, sv. 8c, f. 35.

⁸⁸ Više o prirodi zapisa u ovoj matici za vrijeme kuge vidi: R. Kralj-Brassard, *Djeca milosrđa*: 284-286.

⁸⁹ O dubrovačkim liječnicima u kontekstu kuge vidi: Z. Blažina-Tomić, *Kacamorti i kuga*: 45-67; općenito: Risto Jeremić i Jorjo Tadić, *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika*, sv. II. Beograd: Centralni higijenski zavod, 1939: 7-51.

⁹⁰ *Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 2.

⁹¹ *Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 14.

⁹² R. Kralj-Brassard, *Djeca milosrđa*: 84; *Libro in cui sono annotati i salarii delle balie al servizio dell' Ospedale degli esposti del 1683 fin al 1703*, sv. 16, f. 178.

⁹³ *Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 14.

⁹⁴ *Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 14v.

⁹⁵ Izabran je za kneza u srpnju 1687. Bio je i oficijal Hospitala milosrđa od 1684. godine (*Leges et instructiones*, ser. 21.1, sv. 3, f. IV, 367v, DAD).

⁹⁶ Jele Marinova Sorgo (oko 1637-1709) udovica je, u drugom braku, Jakova Palmota Dionorića, sorboneza, pisca i poklisara, autora spjeva *Dubrovnik ponovljen*, a sestra benediktinca i književnika Bernarda i poklisara, vojnog zapovjednika i kneza Orsata. Prvi je brak sklopila s Orsatom Marinovim Gondulom. Živjela je u kući na uglu Kovačke ulice. Vidi: N. Vekarić, *Vlastela grada Dubrovnika*, 4. *Odabrane biografije (A-D)*: 66.

jer se našla u kući Rada Gozze, kao i domovi Marka Tomina Bassegli⁹⁷ i Ivana Gozze.⁹⁸

Istragom se nastojalo utvrditi kako se zarazio mali sjemeništarač. Svjedok je prenio da je dječakova majka, nadstojnica hospitala, sumnjala da joj se sin zarazio pokrivajući se pokrivačem kojeg je prethodno koristila sluškinja Trumbenea. Žena je donosila različite stvari u Hospital milosrđa. Njezina smrt dovodila se u vezu s trgovanjem travama i vinom s Vlasima.⁹⁹ Sluškinja je umrla od kuge, pa su 13. siječnja zatvorene u Gružu četiri kuće osoba koje su je nosile na pokop. Nitko se od tih osoba nije razbolio i ukućanima je 20. veljače 1691 dopušteno da se slobodno kreću.¹⁰⁰ Put prijenosa bolesti od sjemeništarača vodio je do sluškinje i to, pokazalo se u sljedećim tjednima, do više njih. Epidemija je s pravom prozvana kugom sluškinja jer su u spisima kacamorata upravo one najbrojnije žrtve.

Sluškinje žrtve kuge

Sluškinje su vjerojatno više oboljevale od kuge zbog pothranjenosti i veće izloženosti, naime više su se kretale javnim prostorom i bile u doticaju s potencijalno zaraženim osobama i lako okuživom robom. Međusobno su se posjećivale, obavljale sitne poslove jedna za drugu i razmjenjivale stvari.¹⁰¹ Kuga je slijedila niti društvene mreže sluškinja koje su kacamorti istragom pokušavali rekonstruirati. Društveni kontakti sluškinja često su diktirali i ritam zatvaranja vlasteoskih kuća. Zbog bolesti sluškinje u preventivnoj su izolaciji bili svi ukućani koji su dijelili zajednički prostor doma, bez obzira na stalež, kako vlastela, tako i ostala posluga.

Vjerojatno isti liječnici koji su 9. siječnja 1691. pregledali sina nadstojnice Hospitala milosrđa pregledali su i sluškinju Ivana Findele i kod nje također vidjeli znakove opasne bolesti. U srijedu 10. siječnja uvečer sluškinja je umrla. Ivan Covertelli, čuvar koji je bio postavljen pred Findelinu kuću, odmah je o

⁹⁷ Marko Tomin Bassegli (oko 1632-1705) bio je poklisar, višestruki knez, kolekcionar starog novca i medalja i vlasnik bogate knjižnice. Vidi: N. Vekarić, *Vlastela grada Dubrovnika, 4. Odabrane biografije (A-D)*: 75-76. Izabran je za kneza u veljači 1689. (*Leges et instructiones*, sv. 3, f. IVv).

⁹⁸ *Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 13.

⁹⁹ *Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 27v-28.

¹⁰⁰ *Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 14.

¹⁰¹ O dubrovačkim sluškinjama vidi: Slavica Stojan, *Vjerenice i nevjernice: Žene u svakodnevicu Dubrovnika (1600-1815)*. Zagreb-Dubrovnik: Prometej; Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2003: 95-131.

smrti obavijestio oficijale saniteta.¹⁰² Istog dana zatvorena je cijela četvrt na Pilama od kuće Ivana Findele do vrata od Pila.¹⁰³ Predviđeno je da potpuna izolacija svih domova traje do 28. siječnja, a zatim da se ograniči na samo četiri kuće u kojima su ukućani bili u izravnom dodiru s oboljelima.¹⁰⁴

Među prvima, 14. siječnja 1691, umrla je u *stranju* Katarina, sluškinja svećenika Luka Zeka, koji je živio pod Minčetom. Zbog te smrti zatvorena je cijela četvrt ispod Minčete do ulice koja vodi do Gospe od Sigurate.¹⁰⁵ Sutradan su oboljele dvije sluškinje, *mazare*, jedna u kući Andrije krojača, a druga u domu Petra Baletina.¹⁰⁶ Dva dana kasnije također od kuge umrla je u gradu sluškinja Marka Bassegli.¹⁰⁷ Kuća je stavljena u dugotrajnu izolaciju. Tek 7. ožujka stvari iz vlastelinova doma odnesene su na raskuživanje u lazarete. Za nadzor prijenosa stvari izabrani su Mato Jakovljevi Natali i Junije Nikolin Gozze. Plemićima su trebali pomagati *populani* Ivo Benevoli i Frano Bogascini.¹⁰⁸ Stvari su se zračile puna dva tjedna.¹⁰⁹

Po prilici od polovice siječnja kacamorti su na svako, pa i najmanje sumnjivo oboljenje u kućanstvu, stavljali sve ukućane u izolaciju. Tako su zbog bolesti sluškinje 14. siječnja zatvoreni kuća i *saraj* Miha ili Nikole Giorgi-Bona. Zatvaranje domova moglo se i ponoviti ako su to okolnosti nalagale. Primjerice, kuća Miha Antunova Giorgi-Bona zatvorena je 17. siječnja jer je sluškinja bila bolesna.¹¹⁰ Sedam dana kasnije sluškinja je ozdravila, pa je ukućanima dopušten izlazak.¹¹¹ Kuća je ponovo stavljena u izolaciju 29. siječnja 1691. jer je vlasteoska dojilja uzela komad vunene tkanine, raše, lako okužive robe, od potencijalno

¹⁰² *Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 2, 13v.

¹⁰³ Premda se u izvoru na više mjesta spominje prebivalište oboljelih ili osoba pod sumnjom na kugu nije moguće izraditi kartu pojava slučajeva kuge, što je standardni način prikaza u povijesnoj epidemiologiji, jer opis prebivališta nije dovoljno precizan. Nisu poznate točne lokacije domova. O upotrebi karata kao novom alatu za proučavanje bolesti vidi: Tom Koch, *Disease Maps. Epidemics on the Ground*. Chicago: Chicago University Press, 2011. Za primjer grafičkog prikaza pojava slučajeva bolesti vidi povijesnu kartu slučajeva kolere u (ulici) Broad Street (Soho, London) iz 1854. godine koju je izradio John Snow: http://johnsnow.matrix.msu.edu/images/online_companion/chapter_images/fig12-5.jpg (pristup 7.8.2015).

¹⁰⁴ *Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 13v.

¹⁰⁵ *Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 13.

¹⁰⁶ *Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 13v.

¹⁰⁷ *Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 11v.

¹⁰⁸ *Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 34.

¹⁰⁹ *Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 37v.

¹¹⁰ *Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 13v.

¹¹¹ *Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 24.

zaražene osobe.¹¹² U siječnju se razboljela i *mazara*, sluškinja, Nikole Pavlovog Sarace pa je vlastelinova kuća zatvorena. Sluškinja je ozdravila 25. siječnja 1691, što je potvrdio kirurg Petar Bogascini i kuća više nije bila u izolaciji.¹¹³

Porast broja oboljelih od kuge pratile su i sve strože izolacijske mjere. Uzrok jednomjesečnom zatvaranju kuće Luke Nikolina Gozze od kraja siječnja do kraja veljače 1691. bio je posjet mlade žene iz druge kuće u kojoj se naknadno pojavila bolest. Istog 29. siječnja u izolaciju je stavljena kuća Nikole i Sigismunda Vladislavova Menze jer se razboljela njihova sluškinja. Zatvorene su kuće Sigismunda Marinova Tudisi¹¹⁴ i Marina Jerolimova Natali.¹¹⁵ Posredno se doznaje da se opasna bolest pojavila i u domu Marije udovice Vladislava Menze jer su stvari iz te kuće spaljene 25. lipnja 1691. Za taj nimalo ugodan posao zadužene su osobe koje raskužuju vunu u lazaretima.¹¹⁶ Sluškinjama iz kuće Menze je dopušteno slobodno kretanje tek 11. srpnja.¹¹⁷

Unatoč provedenim mjerama kacamorti nisu uspjeli zaustaviti širenje kuge. Novi ciklus oboljelih sluškinja zabilježen je u veljači 1691. Liječnik Cardini zajedno s drugim liječnicima obavijestio je vlasti 11. veljače 1691. da je neimenovana sluškinja Antuna Martoličina Cerve umrla od kuge.¹¹⁸ Potencijalno okužene stvari iz doma obitelji Antuna Cerve poslane su u lazarete. Prozračene su prije nego su vraćene u obiteljski dom. Za taj su posao zadužena trojica mladića, no tek u lipnju 1691.¹¹⁹

Rekonstrukcija društvene mreže umrle sluškinje iz obitelji Cerva trajala je nešto duže. Tek 21. veljače 1691. zabilježeno je da je zatvorena kuća i obitelj Klementa Ivanovog Menze jer je njihova sluškinja posjetila drugu sluškinju koja je kasnije umrla. Istog dana zatvoren je dom Marije udove Luke Franovog Bona kao i obitelj Lukrecije Bosdari, kućnih prijatelja udovice Bona.¹²⁰ U istom ciklusu zatvorena je i kuća Ivana Petrova Metkovića iz Risna jer se njegova sluškinja razboljela od kuge.¹²¹ Stvari iz Metkovićeve doma odnesene su u lazarete,

¹¹² *Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 26v.

¹¹³ *Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 24.

¹¹⁴ Ugledni vlastelin bio je izabran za kneza u ožujku 1689 (*Leges et instructiones*, sv. 3, f. VIIv).

¹¹⁵ *Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 26v.

¹¹⁶ *Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 37v, 39.

¹¹⁷ *Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 39v.

¹¹⁸ *Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 28v.

¹¹⁹ *Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 37.

¹²⁰ *Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 29v.

¹²¹ *Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 30.

a raskužene su dvadesetak dana kasnije.¹²² Okuživa roba iz doma udovice Bona prenesena je u lazarete. Dopuštenje za ponovno korištenje robe dano je tek 11. srpnja.¹²³ Obitelj Marije Bona je izolirana na Bosanki. Samostan Sv. Petra poslužio je kao mjesto u kojem su izolirane osobe pod sumnjom na zarazu. Tu je smještena dojilja iz obitelji Klementa Marinovog Menze koja je i nakon 5. ožujka 1691. trebala ostati u izolaciji.¹²⁴ U samostanu je bilo u kontumaciji više osoba za koje je od početka veljače do početka ožujka Luka Tudisi dobivao novčanu pomoć od po 10 dukata.¹²⁵ Samostan Sv. Petra je nekih dvadesetak godina nakon velikog potresa bio u dovoljno dobrom stanju da se koristi kao sklonište.

U ožujku su se pojavili novi oboljeli od kuge. Zbog bolesne posluge stavljene su u izolaciju kuće Frana Savinova Ragnine¹²⁶ i Mare udovice Sekunda Jerolimovog Gozze.¹²⁷ Kuga je do 20. travnja 1691. odnijela 18 života u Gradu i oko sedamdeset u lazaretima i to siromašnih pripadnika najnižih slojeva (*gente povera e della plebe*).¹²⁸

Stanovnici Provaljene ulice

Uzrok smrti neimenovana *soldata* iz Provaljene ulice nije bila kuga. To su potvrdila četvorica liječnika koji su pregledali tijelo umrloga.¹²⁹ Međutim, zbog uočenog osipa, *soldat* je pokopan uz posebne mjere opreza. Nekoliko dana kasnije u istoj ulici pojavila se zaraza. Od bubonske kuge nakon samo 24 sata bolovanja umro je Ivan sin Radoja (Radula) Bogdanova.¹³⁰ Provaljena ulica smještena poviše Prijekoga postala je novo kužno žarište u kojoj je bilo više slučajeva slugu umrlih od kuge. Kacamorti su naredili zatvaranje cijelog susjedstva, a stvari iz kuće Radoja Bogdanova poslane su u lazarete. Osim kuće Radoja Bogdanova 16. ožujka 1691. zatvoreni su i domovi vjerojatno prvih susjeda Petra Maltempo i Vinka

¹²² *Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 34v.

¹²³ *Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 39v.

¹²⁴ *Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 32v.

¹²⁵ *Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 21-22v.

¹²⁶ Ugledni vlastelin bio je izabran za kneza u kolovozu 1689 (*Leges et instructiones*, sv. 3, f. VIIv).

¹²⁷ *Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 33v.

¹²⁸ M. Vanino, *Isusovci i hrvatski narod*, sv. II: 99; *Ljetopis dubrovačkog kolegija (1559-1764)*: 39.

¹²⁹ Radi se o današnjoj Boškovićevoj ulici. Više o nazivima ulica unutar gradskih zidina vidi: Ivana Lazarević, *Vlasteoske kuće u gradu Dubrovniku 1817. godine*. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2014: 39-42.

¹³⁰ Sva četiri liječnika fizika složili su se da se očito radi o kugi. Dječak je na tijelu imao *bubon nel petenichio*. Započeti opis cijelog tijela je prekinut (*Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 34v).

Bogdanova sa svim ukućanima. U izolaciji su se našla i dva samačka domaćinstva Marije Pokrivačice i Kate. Istovremeno su mjere proširene na kuće obitelji bačvara i *barabanta*.¹³¹ Dan kasnije zatvoreno je još pet kuća za koje se ne može kazati pripadaju li krugu susjedstva ili društvene mreže temeljene na nekim drugim vezama, na primjer profesionalnim. Od pet zatvorenih domova dva su pripadala obiteljima *barabanata*. Zabranjeno je kretanje obitelji Stjepana Pasqualija, zapovjednika *barabanata*, i obitelji Đurice Tomića *barabanta*. Glave triju ostalih zatvorenih obitelji bile su po zanimanju postolar, kovač i pomoćnik u carini.¹³²

Smrt dviju osoba u istom danu 27. ožujka 1691. utjecala je na drastično pooštrenje protukužnih mjera. Umrlo je dvoje slugu iz Provaljene ulice, sluškinja Marka brijčača i neimenovani nahod koji je služio u kući primalje Silvije.¹³³ Obitelji iz Provaljene ulice koje su prethodno bile zatvorene u vlastitim kućama upućene su u lazarete. Dan nakon dolaska u lazarete na Pločama obitelji su prebačene u prostoriju koja gleda na zapad.¹³⁴ Određeno je da sve obitelji u kojima je netko umro od kuge moraju poći u lazarete.¹³⁵

Primalja Silvija imala je vrlo razgranatu i staleški raznoliku društvenu mrežu. Popularnu primalju posjećivali su pripadnici vlastele, dubrovački Židovi i pučani. Supruga Židova Pardo rodila je nekoliko dana prije uz pomoć iskusne primalje Silvije s kojom su živjeli njezina kći i zet. Istraga kacamorata proširila je krug potencijalno sumnjivih na obitelji Frana Savinova Ragnine, Sjepana Božovog Proculo, Nika Pavlovog Sarace,¹³⁶ Nikole Lukinog Sorgo, Ore udovice Martolice Orsatova Cerva, Andrije Nichei, Gaetana Chirica, Židova Parda, Andrije brijčača, Đurice Leševića i na sve kuće u Provaljenoj ulici od Prijekoga do Pelina. Žarište zaraze u Provaljenoj ulice ipak nije utrnuto. Od kuge je 11. travnja umrla žena *soldata* Ivana Voihnića koji je služio na Pločama. Sluškinja iz iste obitelji, koja je smještena u lazarete, također se razboljela. Vjerojatno ponukani ovom viješću uz objavu nove žrtve kuge, *soldata* s Mljeta koji je preminuo u tvrđavi Bokar, kacamorti su 21. travnja 1691. odlučili preventivno spaliti sve stvari iz kuće *soldata* Voihnića. Odluka nije provedena jer ju je zaustavio jedan od providura grada Stjepan Vlahov Tudisi.¹³⁷

¹³¹ *Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 34v.

¹³² *Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 35.

¹³³ O uzimanju nahoda u službu vidi R. Kralj-Brassard, *Djeca milosrđa*: 232-238.

¹³⁴ *Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 35.

¹³⁵ R. Jeremić i J. Tadić, *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika*, I: 101.

¹³⁶ Ugledni vlastelin izabran za kneza u prosincu 1689. (*Leges et instructiones*, sv. 3, f. VIIv).

¹³⁷ *Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 35v.

Ukućani vlasteoskih domova pod sumnjom zaraze

Vlasteoske kuće unutar zidina grada koje su stavljene u izolaciju bile su pod nadzorom pripadnika vlastele. Frano Sorgo-Bobali je po nalogu vlasti trebao nadzirati četiri zatvorene vlasteoske kuće i u tu svrhu je napravljen popis osoba koje su se zatekle u zatvorenim domovima. Sorgo-Bobaliju je popis služio kada je, vjerojatno više puta tijekom svakog dana, prozivao osobe s popisa. Dužnost mu je bila utvrditi broj i zdravstveno stanje ukućana i o tome obavijestiti kacamorte. Po Betterinu opisu sličan postupak primjenjivao se i u 18. stoljeću u dubrovačkim selima. Takav detaljan popis ukućana trebao je biti sastavljen za sve dijelove grada u kojima se pojavila kuga jer su jedino na temelju njega vlastela i građani koji su bili raspodijeljeni po različitim četvrtima mogli točno ustanoviti broj osoba i njihovo zdravstveno stanje kao što su to zahtijevali oficijali saniteta u odluci od 14. siječnja 1691.¹³⁸

Popisani su ukućani, pripadnici vlastele i sluge, gosti i namjernici. Uključena je i dojenčad. Svaka obitelj iz ovog uzorka imala je najmanje tri sluge, a broj članova posluge redovito je bio veći od broja ukućana vlasteoskog roda. Sluškinja je bilo znatno više od slugu. U popisu se daju naslutiti prijateljske veze obitelji Gozze i Bassegli. Broj članova domaćinstva odražava stanje u trenutku kada je kuća stavljena u izolaciju. Tu nisu uključeni drugi članovi obitelji ili posluge koji su možda bili privremeno odsutni.

Najmanje brojno bilo je domaćinstvo Jelene Palmota. Uz gospodaricu spominju se tri neimenovane sluškinje.¹³⁹ Ukupno šest osoba našlo se u kući Rada Lukinog Gozze. Osim Rada Gozze zabilježeni su Ivan Cortois i njegov sluga Luka, te tri sluškinje iz kuće Gozze, Pera Vlahušina, Konavoka iz Mrcina (Dubravka) Stanula i Katarina Terza.¹⁴⁰ Rado Gozze bio je izabran na dužnost kacamorta, no kako mu je kuća stavljena u izolaciju umjesto njega na tu je dužnost postavljen Stjepan Vlahov Tudisi, koji je obnašao i dužnost providura.¹⁴¹ Tročlanu obitelj Marka Tominog Bassegli, supružnike Marka i Mariju i njihovu kćer Mariju vjerojatno dojenačke dobi, posluživalo je četvero slugu, Petar, Marija Benediktova, Marijina kći Nika, Điva Vlahušina i dojilja Margarita Petrova. Sluge su odvojene od ukućana vjerojatno zato jer je Điva Vlahušina болоvala i umrla od kuge

¹³⁸ *Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 15v.

¹³⁹ *Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 15v.

¹⁴⁰ *Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 15.

¹⁴¹ *Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 1.

17. siječnja.¹⁴² Obitelj Marka Bassegli je, uz dopuštenje kacamorata i u skladu s odlukom Senata, nakon nekoliko dana boravka u zatvorenoj kući unutar zidina preselila u kuću lazarina Ivana Petrovog iz Risna koja se nalazila na Pilama u blizini kapelice Sv. Križa. Uz kuću je postavljena straža koju su činila dva neimenovana *soldata* i Marketa Gudelj.¹⁴³ Najveći broj osoba zatekao se u domu Ivana Radovog Gozze. Uz supružnike Ivana i Veću našlo se još tri pripadnika vlastele, Mara supruga Rada Lukinog Gozze, Slava kći Marka Tomina Bassegli i Ivan Tomin Bassegli. Za četiri osobe navedeno je da su sluge, Nikola, Milica, Nikoleta i Jeluša. Marko, seljak s Brgata, možda je kmet koji se slučajno zatekao u vlasteoskoj kući. Za tri žene, Anuhlu Ivanovu, Katarinu Ivičinu i Anuhlu Novačicu, nije navedeno zanimanje. Uz Katarinu je bila i njezina kći dojenačke dobi.¹⁴⁴

Podjela grada i nadzorne točke

Da bi se protukužne mjere mogle efikasno provoditi na urbanom prostoru s većim brojem stanovnika grad se trebao podijeliti na manje dijelove.¹⁴⁵ Koliko god se ta mjera činila izuzetno praktičnom i korisnom Senat ju je odbio, i to velikom većinom (19:2).¹⁴⁶ Stoljeće ranije Senat je također odbio podjelu grada na manje jedinice, župe, koju je htio provesti dubrovački nadbiskup iz pastoralnih razloga.¹⁴⁷ Na istoj sjednici Senata donesena je odredba o zabrani napuštanja grada za pripadnike elitnih slojeva. Noćenje izvan grada neposlušna vlastela platila bi gubitkom plemstva s minimalnom mogućnošću pomilovanja. Iz odredbe su izuzeti kacamorti. Antuninima i lazarinima se zabranilo noćenje izvan grada pod prijetnjom smrtne kazne i konfiskacije sve imovine. Neki pripadnici elitnih bratovština imali su svoje domove izvan gradskih zidina, a njima je naređeno da ne napuštaju svoje kuće.¹⁴⁸

¹⁴² *Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 11v, 14v.

¹⁴³ *Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 15v. Senat je u odluci od 4.3.1691. dopustio oficijalima saniteta da mogu odnijeti u lazarete i spaliti sve stvari iz doma Marka Tominog Bassegli (*Con. Rog.* sv. 131, f. 112v).

¹⁴⁴ *Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 15.

¹⁴⁵ Zadar je zbog lakše kontrole provođenja protukužnih mjera dijeljen na 4 do 6 dijelova koji su se mogli i izolirati (R. Jelić, »Zadarske kuge i lazareti u prošlosti.«: 96).

¹⁴⁶ *Con. Rog.* sv. 131, f. 85v.

¹⁴⁷ Vidi: Irena, Benyovsky, »'Parochiae dentro la Citta' - Beccadellijeva podjela Dubrovnika na župe.«, u: *Sacerdotes, iudices, notarii...: posrednici među društvenim skupinama*, ur. Neven Budak. Poreč: Državni arhiv u Pazinu; Sveučilište Jurja Dobrile u Puli; Pučko otvoreno učilište Poreč-Zavičajni muzej Poreštine, 2007: 159-167.

¹⁴⁸ *Con. Rog.* sv. 131, f. 85v-86.

Ovako drastične mjere izglasane su kao protuteža instinktivnom ponašanju u vrijeme kuge koje kratkoročno za pojedince daje najpovoljniji ishod, a to je napuštanje urbanih središta i povlačenje u izoliranija seoska područja.¹⁴⁹ Izostanak pripadnika elitnih slojeva doveo bi do paralize vlasti što se ovom mjerom nastojalo izbjeći. Obje zabrane mogle bi se tumačiti kao nastojanje Senata da zadrži sve na okupu, kao pokušaj "zbijanja redova". Obje zabrane su nakon nekoliko dana, kada se vidjelo da kuga uzima maha, doživjele drugačija tumačenja. Senat je dopustio da žene i djeca do 16 godina starosti ipak mogu stanovati na području izvan gradskih zidina, uz dopuštenje kacamorata, kao i cijele obitelji u kojima je bilo sumnjivih smrti.¹⁵⁰ Podjela grada je u bilježnici oficijala saniteta ipak provedena. Premda je grad podijeljen na šest dijelova u izvoru se ne koristi izraz seksterij nego *quartier*. Izuzev četvrti "Garište" nisu korištena imena za pojedine dijelove grada nego su četvrti opisane navodeći sakralne objekte ili neke druge poznate građevine koje su označavale granice. Za svaku četvrt određena su dva pripadnika vlastele i jedan ili dva pučanina. Granice četvrti ne podudaraju se ni s jednom od poznatih rekonstrukcija granica seksterija, premda se čine najbližima granicama seksterija za popisa iz 1817. godine.¹⁵¹

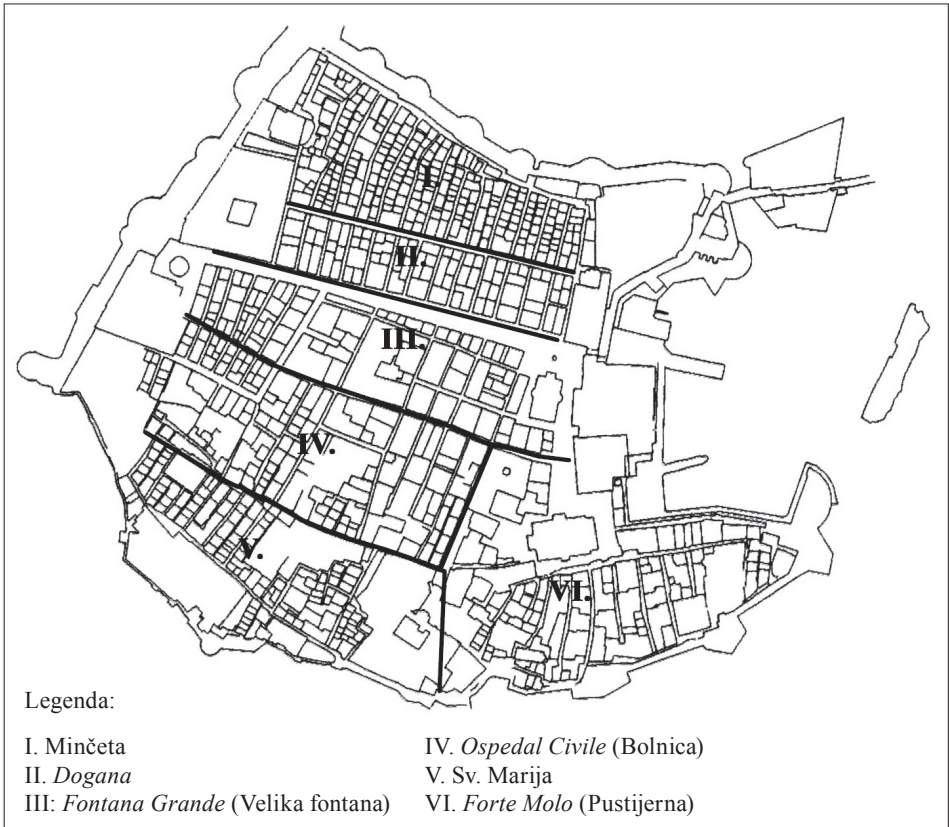
Prva je spomenuta četvrt koja se protezala od crkve Sv. Frana do crkve Sv. Nikole uključujući ulice Prijeko i Peline. Za ovaj najsjeverniji i dosta strm dio grada zaduženi su vlastelini Junije Nikolin Gozze i Ivan Sorgo-Bobali, i dvojica pučana Kristo Vlajki i Andrija Via. Ova bi četvrt približno odgovarala seksteriju Minčeta iz popisa stanovnika Dubrovnika 1817. godine.

Četvrt "Garište" se prostirala od Velike fontane do kuće Miha Andrijaša. Nije poznato gdje se nalazila ova kuća pa se granice ove i njoj susjednih četvrti ne mogu precizno odrediti. Znatnim dijelom se po svoj prilici poklapala sa zapadnim dijelom seksterija *Fontana Grande* iz spomenutog popisa. Protukužne mjere u ovom ravnom dijelu grada provodili su najprije plemić Marin Natali i antunin Nikola Rogoljan, a naknadno je upisan novi vlasteosko-građanski par Marin Marinov Bona i Jakov Giorgi.

¹⁴⁹ Pred uvođenje izvanredne uprave u Gradu za kuge 1437. godine broj vlastele se u samo nekoliko dana smanjio s 53 na 11 osoba. Bježalo se brzo i masovno (B. M. Nedeljković, »Pravna organizacija Dubrovačke Republike za vreme morije iz 1437. godine.«: 49). Konavoski knez se na vijest o kugi u Herceg Novom 1657. godine prestrašen brzo vratio u Dubrovnik. Senat je odredio da se mora vratiti u Konavle i organizirati straže (Dj. Orlić, »Dubrovačke vijesti o epidemijama u Bosni i Hercegovini u XVII vijeku.«: 56).

¹⁵⁰ *Con. Rog.* sv. 131, f. 92-92v.

¹⁵¹ Ivana Lazarević, »Granice dubrovačkih seksterija.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 50 (2012): 70; I. Lazarević, *Vlasteoske kuće u gradu Dubrovniku 1817. godine*: 35-38.

Slika 1. Rekonstrukcija granica seksterija iz 1817. godine

Preneseno iz: Ivana Lazarević, »Granice dubrovačkih seksterija.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 50 (2012): 70; Ivana Lazarević, *Vlasteoske kuće u gradu Dubrovniku 1817. godine*. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2014: 37.

Za granice treće spomenute četvrti određene su biskupova rezidencija, Katedrala i Knežev dvor, a uključene su bile i sve kuće ispod Sv. Petra i Sv. Šimuna. Za obje građevine se smatra da su pretrpjele znatna oštećenja u potresu 1667. godine, no i dalje se koriste kao referentne točke za određivanje granica seksterija. Ovaj prostor nadzirali su plemići Miho Antunov Giorgi-Bona i Toma Bassegli, a uz njih dvojica pučana, Marko Baeni i Ivan Petrov Benevoli. Granica ove četvrti je dijelom išla današnjom Strossmayerovom ulicom, no nije dodirivala Jezuite.

Od Gospe od Karmena do Isusovačkog kolegija prostirala se četvrt koju su trebali nadzirati Nikola Lukin Sorgo, Junije Antunov Resti i Ivan Martoličin Facenda. Ova se četvrt dijelom poklapa sa šestim seksterijem iz popisa 1817. koji obuhvaća područje Pustjerne.

Isusovački kolegij, kuća Andrije Milušine i hospital granice su pete četvrti za koju su zaduženi plemići Junije Nikolin Resti i Junije Markov Pozza. Uz njih je određen antunin Jakov Škapić. Četvrt obuhvaća šire područje Sv. Marije vjerojatno uključujući sve kuće iznad današnje Strossmayerove ulice do južnih zidina, a na zapadu sve do hospitala (*Domus Christi*).

Posljednja je izdvojena četvrt koja se prostirala od kuće Iva Petrovog do carinarnice, a uključivala je sve kuće ispod Prijekog. Odgovara seksteriju *Dogana* iz popisa 1817. Ovo su područje nadzirali plemići Ivan Serafinov Bona i Nikola Klačić te pučanin Frano Bogascini.¹⁵²

Usporedi li se podjela grada za potrebe obrane od kuge 1691. godine s onom za popisa 1817. godine uočljive su znatne podudarnosti u obuhvatu, osobito na strmijim dijelovima grada, uz sjeverne i južne zidine. Najviše odstupanja ima u načinu na koji je podijeljen ravni dio grada koji je nakon potresa 1667. doživio znatne promjene. Umjesto horizontalne podjele na seksterij Velika fontana i Bolnica iz 1817, ovo je područje 1691. godine vjerojatno podijeljeno vertikalno na istočni i zapadni dio. Vertikalnu podjelu ovog prostora predložio je i dubrovački nadbiskup Beccadelli polovicom 16. stoljeća.¹⁵³ Iz načina na koji je zabilježena podjela bez navođenja pojedinosti može se naslutiti da se vjerojatno radilo o uhodanom postupku. Kacamorti nisu sami krojili granice nego su po svoj prilici slijedili neke već ustaljene podjele grada. Drugo je pitanje kako se konkretno provodio nadzor. Jesu li nadzornici svakodnevno obilazili sve kuće u određenoj četvrti s popisom stanovnika u rukama, kako je Bettera zapisao da se činilo u selima, što je za gusto naseljeno urbano područje ogroman posao, ili su samo obilazili kuće koje su zatvorene zbog sumnje na bolest? U oba slučaja vlasti su morale imati pri ruci spremne popise, bilo svih stanovnika pojedine četvrti, bilo ukućana u domovima koji su stavljeni u izolaciju.

Osim ovih "letećih" nadzornika stanovništva u domovima unutar zidina postavljene su i posebne nadzorne točke između ulaznih vrata grada i za njih određeni nadzornici

¹⁵² *Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 11-11v.

¹⁵³ I. Benyovsky, »'Parochiae dentro la Citta' - Beccadellijeva podjela Dubrovnika na župe.«: 164-165.

iz redova vlastele. Spomenuto je 16 pripadnika vlastele koji su se po svoj prilici mijenjali na dužnostima. Između vrata od Ploča je najprije postavljen Damjan Bobali, a osim njega se spominju i Nikola Klačić, Serafin Zamagna i Bernard Caboga. Prvi nadzornik uz vrata prema gradskoj luci *Ponta* bio je Junije Resti, a zatim Ivan Klačić i Sekundo Bucchia. Između vrata od Pila postavljen je Ivan Petrov Pauli, a spominju se još Petar Sorgo i Serafin Nikolin Bona.¹⁵⁴

Po jedan vlastelin uz dvojicu pučana nadzirali su prostore Pila i Ploča izvan tabora. Na zapadnom predgrađu nadzornici su bili Luka Nikolin Gozze i pučani Nikola Flori i Ivan Covertelli. Na Pločama je postavljen Ivan Mihov Bosdari, a uz njega još Pasko Ivov i Petar Milj. Nadzornik na Bosanki bio je Ivan Markov Sorgo. Jedna nadzorna točka bila je i kuća neimenovanog kirurga gdje je postavljen Luka Tudisi.¹⁵⁵

Ljudski resursi na raspolaganju kacamortima

Provođenje protukužnih mjera zahtijevalo je angažman velikog broja ljudi. Služba nije bila bez rizika, a morala se provoditi s najvećom pomnjom. Senat je donosio najvažnije odluke, no na čelu operativnog dijela sustava obrane od kuge bili su kacamorti koji su imali vrlo široke ovlasti. Sudeći po profilu petorice izabranih za kacamorte 1690. i 1691. godine osjetljiva služba bila je povjerena iskusnim osobama koje su zadovoljavale uvjete za izbor za kneza. Junije Gabrijelov Cerva izabran je za kacamorta 20. veljače 1690. U travnju 1691. je izabran za kneza i umro na dužnosti 22. travnja 1691.¹⁵⁶ Rafael (Rado) Vladislavov Gozze na dužnost kacamorta stupio je 23. veljače 1690, a bio izabran za kneza u rujnu 1688. i u studenom 1690.¹⁵⁷ Mato Marinov Bona koji je izabran za kacamorta 26. kolovoza 1690, u listopadu iste godine izabran je za kneza.¹⁵⁸ Dvojica kacamorata koji su na tešku dužnost izabrani u ožujku 1691, kada je kuga još harala gradom, nosili su kneževsku čast. Pavao Vladislavov Gozze bio je izabran za kneza u prosincu 1690,¹⁵⁹ a Stjepan Božov Procuro u kolovozu 1695.¹⁶⁰ I na ovim se

¹⁵⁴ *Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, 12v.

¹⁵⁵ *Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, 12v.

¹⁵⁶ *Leges et instructiones*, sv. 3, f. VIII.

¹⁵⁷ *Leges et instructiones*, sv. 3, f. VIIv, VIII.

¹⁵⁸ *Leges et instructiones*, sv. 3, f. VIII.

¹⁵⁹ *Leges et instructiones*, sv. 3, f. VIII.

¹⁶⁰ *Leges et instructiones*, sv. 3, f. IX.

primjerima vidi da je odgovorna služba zdravstvenih službenika mogla voditi prema uglednim i unosnim funkcijama.¹⁶¹ Redovito izabranim kacamortima u vrijeme kuge su pomagali dodatni oficijali saniteta iz reda vlastele.

Kacamorti su trebali pouzdane ljude koji će provoditi konkretne mjere za zaštitu od kuge. Bilo je vrlo teško planirati potreban broj osoba jer se nije moglo znati hoće li se pojaviti neko novo kužno žarište i hoće li, na primjer zbog bolesti, biti potrebno zamijeniti nekoga od osoba koje su provodile protukužne mjere. Osobito su mogli biti opasni zastoji zbog nedostatka ljudstva. Pritom se nije smjelo ugroziti ni rad drugih redovitih službi vlasti.

Vjerojatno da bi se izbjegli mogući zastoji unaprijed su napravljeni popisi osoba koje su se mogle staviti na raspolaganje zdravstvenim službenicima. Jedan takav popis sastavljen je za "kuge sluškinja" vjerojatno nakon 19. siječnja 1691. Za učinkovitu obranu od kuge Republika je koristila sve svoje ljudske potencijale. Popis je podijeljen po staležima na pripadnike vlastele, bratovštine antunina, bratovštine lazarina, obični puk (*popolani*), a uzet je u obzir i dodatni profesionalni kriterij jer su posebno izdvojeni brijači. Na prvom mjestu stavljeni su članovi Velikog vijeća, muška punoljetna vlastela i dalje hijerarhijskim redom. Na raspolaganju oficijalima saniteta bilo je ukupno 108 osoba, 40 pripadnika vlastele, 10 antunina, 18 lazarina, 20 pučana i 20 brijača (grafikon 1, prilog 1).¹⁶²

Ovaj popis je vjerojatno nastao na temelju nekog drugog unaprijed pripremljenog popisa iz kojeg su se po određenom kriteriju uzimale osobe prikladne za provođenje protukužnih mjera. Po staleškoj i profesionalnoj pripadnosti popisan je i dio muških stanovnika grada za popisa 1673/1674. godine.¹⁶³ Izvori za popis kakav je sastavljen za vrijeme "kuge sluškinja" mogli su biti *Specchio* za članove vlastele i različite matrikule i poslovne knjige vjerskih i profesionalnih bratovština za pripadnike viših i nižih slojeva građana i obrtnika. Znatan dio osoba koje su se nalazile na popisu zaista su i angažirane u obrani od kuge jer se njihova imena spominju u vezi provođenja različitih odluka i zabilješki o troškovima u bilježnici oficijala saniteta.

Zdravstveni ured angažirao je i osobe koje nisu bile na popisu. Židov Abraham Abuaf stupio je u službu na Pločama 14. siječnja 1691. da bi posjećivao i liječio oboljele (*per visitence e curence gl' infermi del mal contaggio*) uz vrlo visoku plaću od 3 dukata dnevno.¹⁶⁴ Četvorica posebnih grobara (*pizigamorti*) brinuli

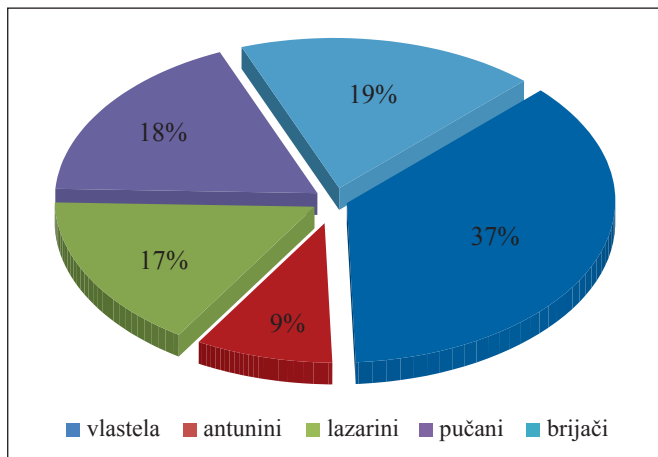
¹⁶¹ Z. Blažina-Tomić, *Kacamorti i kuga*: 104-105.

¹⁶² *Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 16-18.

¹⁶³ *Isprave i akti*, ser. 76, br. 1809, DAD.

¹⁶⁴ *Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 12.

Grafikon 1. Udio vlastele, lazarinina, antunina, pučana i brijača u popisu osoba na raspolaganju zdravstvenom uredu

su se za uklanjanje okuženih. Težak i neugodan posao na Pločama obavljali su uvjetno rečeno stranci, nedavni došljaci, Karlo Francuz, Santo Sicilijanac i Vlasi Petar i Stjepan.¹⁶⁵ U provođenje protukužnih mjera bili su uključeni i mnogi drugi koji su dobivali honorar za obavljene poslove, o čemu će više biti riječi prilikom razmatranja troškova obrane od kuge.

Kontumaci

Uobičajeni prostor za kontumaciju bili su lazareti. U tom predvorju grada trgovci, njihova roba i drugi putnici s područja za koja se sumnjalo da su zaražena prolazili su propisano vrijeme karantene. Za “kuge sluškinja” izolacijskim je mjerama obuhvaćen velik broj stanovnika grada tako da su lazareti na Pločama ubrzo postali pretijesni. Po Betterinu pisanju svi sumnjivi iz jednog doma su se trebali odvojiti u zasebne nastambe. Ta vrlo učinkovita mjera za prekid prijenosa zaraze relativno se jednostavno provodila na selu. Osobe su se mogle pojedinačno smjestiti u gospodarske zgrade, na primjer štale ili skladišta. Ako bi ponestalo mjesta u postojećim zgradama bilo je dovoljno u dvorištu, vrtu ili na obližnjoj ledini izgraditi jednostavno zaklonište od slame¹⁶⁶ ili drugog priručnog materijala. U gradu nije bilo dovoljno slobodnog prostora za izgradnju priručnih zakloništa

¹⁶⁵ *Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 5v, a tergo.

¹⁶⁶ *Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 31.

pa su se tabori gradili na Pločama, Pilama¹⁶⁷ i Peskariji.¹⁶⁸ Uz dopuštenje oficijala saniteta obitelji u kojima je bilo sumnjivih smrti mogle su se premjestiti izvan Grada, u Gruž, Rijeku dubrovačku, Bosanku ili prostor istočnog predgrađa do Svetog Jakova.¹⁶⁹ Vjerojatno su se obitelji smještale u ladanjske kuće. Za kontumace su poslužili i samostan Sv. Petra, *stranjevi*,¹⁷⁰ obiteljske kuće¹⁷¹ i palače, benediktinski samostan na Lokrumu kao i lazaret¹⁷² na tom otoku.

Krajem siječnja 1691. na Lokrum je otišla veća skupina ljudi. Svi sumnjivi na zarazu iz lazareta na Pločama i stanovnici nekoliko kuća na Pločama prisilno su prebačeni na otok. Kako bi se izbjegao dodir između zdrave posade plovila i potencijalno zaraženih putnika prijevoz je organiziran pomoću dvije barke. Jedna je barka poput remorkera trebala vući drugu u kojoj su bili samo "opasni" putnici. Osobe koje su izolirane na Lokrumu trebale su redovito dobivati hranu i piće. Predviđeno je vino,¹⁷³ brašno, povrće i grahorice, ulje, sol i povremeno meso. Otok je trebao čuvati plemić¹⁷⁴ s plaćom od 2 dukata dnevno, građanin (antunin ili lazarin) s plaćom od 2 perpera dnevno i 4 *soldata* kojima će se dati 4 grošića dnevno. Za prijevoz pisama na otok i druge potrebe angažirane su dvije manje barke s dva čovjeka za perper dnevno.¹⁷⁵ Vodilo se računa i o duhovnim potrebama izoliranih osoba.¹⁷⁶

Samostanska zgrada je, prije nego što je vraćena benediktincima, okrećena. Između ostaloga, popravljena su stakla na prozorima i uređeni ključevi. Krećenje je uobičajena dezinfekcijska mjera, a popravak prozora i ključeva možda upućuje na burna događanja na otoku koja su završila uhićenjem tri osobe. Privremena zakloništa na Lokrumu građena su od dasaka koje su, kad je kuga prestala,

¹⁶⁷ Dodatni tabor na Pločama i tabor na Pilama izgrađen je sredinom siječnja 1691 (*Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 3).

¹⁶⁸ *Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 3v.

¹⁶⁹ *Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 1, a tergo.

¹⁷⁰ Žena *soldata* Šanje trebala je ostati u izolaciji u *stranju* Damjana Bobali (*Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 30v).

¹⁷¹ Ivan Nikolin Bosdari je bio smješten u kuću Luke Vladislavova Gozze na Pločama odakle je mogao izaći i nadzirati prijenos stvari iz sumnjivih kuća u Gradu (*Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 32v).

¹⁷² Za popravke i uređenje lazareta na Lokrumu krajem travnja 1691. potrošeno je 140 dukata (*Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 6, a tergo).

¹⁷³ Pilo se vino benediktinaca, a država je nadoknadila trošak (*Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 22).

¹⁷⁴ Izabrani su Marin Martolice Marinovog Cerva i Frano Pišić (*Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 27v).

¹⁷⁵ *Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 25v.

¹⁷⁶ *Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 19v.

prenesene na Danče.¹⁷⁷ Lokrumski lazaret korišten je i nakon što je svečanim trodnevljem sredinom lipnja obilježen kraj kužne epidemije. U srpnju se u lokrumskom lazaretu nalazilo najmanje 15,¹⁷⁸ a u rujnu 10 osoba.¹⁷⁹ Krajem svibnja, dok je kuga još trajala, na Lokrumu je izolirano 26 ljudi.¹⁸⁰ U lokrumskom lazaretu provodile su se i nepopularne protukužne mjere. Kraljem lipnja spaljene su sve stvari Mare Radulove.¹⁸¹

Konfliktne situacije

Kacamorti su s vremenom dobili velike ovlasti. Zato se prilikom izbora vodilo računa da pripadaju različitim rodovima kako bi se izbjegla koncentracija moći.¹⁸² Služba stalnih protukužnih službenika, prva u svijetu, ustanovljena je 1390. godine, a od 1457. godine kacamorti su plaćeni službenici. Na tu zahtjevnu i nerijetko ne samo neugodnu, nego i opasnu službu birala se vlastela srednjih godina. Senat je kacamorte imenovao na godinu dana i obično su dva nova službenika započinjala službu šest mjeseci prije kraja roka trajanja službe prethodnika. Tako je osiguran kontinuitet službe i izbjegnuto vrijeme "uhodavanja" jer su ranije izabrani službenici upućivali nove službenike u posao.¹⁸³ Zdravstveni službenici kao i službenici protiv krijumčarenja vina i službenici za nadzor nad pomorstvom imali su kaznene nadležnosti i mogli su izricati visoke kazne.¹⁸⁴ Za "kuge sluškinja" dobili su posebno dopuštenje Senata da mogu izricati tešku tjelesnu kaznu do tri trzaja na koloturi.¹⁸⁵ Mogli su ograničavati kretanje osoba i narediti uništenje imovine. Nesavjesni kacamorti mogli su svojim odlukama ugroziti ne samo

¹⁷⁷ Spominje se čak 337 dasaka (*Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, slobodni papir). Rado Lukin Gozze kupio je daske od isusovaca, Marka Baeni i Luke iz Arsenala. Nabavio je i drugu drvenu građu i nekoliko tisuća čavala (*Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 14v, a tergo).

¹⁷⁸ Pavao Kovačić, zatvorski ključar, potrošio je 29:23 dukata za odijevanje 15 osoba izoliranih u lokrumskom lazaretu u srpnju 1691 (*Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 10, a tergo).

¹⁷⁹ *Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 18v, a tergo.

¹⁸⁰ *Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, slobodni papir.

¹⁸¹ *Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 37v.

¹⁸² O klanskoj pripadnosti i sukobima unutar vlasteoskih rodova vidi: Stjepan Čosić i Nenad Vekarić, *Dubrovačka vlastela između roda i države*. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2005; Nenad Vekarić, *Nevidljive pukotine. Dubrovački vlasteoski klanovi*. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2009; N. Vekarić, *Vlastela grada Dubrovnika*, 1: 159-204.

¹⁸³ Z. Blažina-Tomić, *Kacamorti i kuga*: 104-105, 126; V. Miović-Perić, *Na razmeđu*: 125.

¹⁸⁴ N. Lonza, *Pod plaštem pravde*: 71.

¹⁸⁵ *Con. Rog.* sv. 131, f. 87. O kazni trzaja na koloturi vidi: N. Lonza, *Pod plaštem pravde*: 148-149.

imovinsko stanje, nego i dobar glas neke osobe. Na ovakvu zloupotrebu požalio se Ivan Findela, trgovac tkaninama, lako okuživom robom. Zbog smrti sluškinje od kuge Findelina je kuća na Pilama u četvrti Kolorina, zajedno s kućama dvojice mastioca tkanina, stavljena u dugotrajnu izolaciju.¹⁸⁶ Provedena je istraga kako bi se utvrdio izvor zaraze. Sumnja je pala na sluškinjinog gospodara.

Ivan Findela je osim kuće u Pilama imao je i kuću na Bosanki u kojoj je skladištio svoju robu. Nakon provedene istrage zbog smrti sluškinje kacamorti su odredili da se Findelina kuća na Bosanki spali sa svim stvarima. Sumnjalo se da je izvor zaraze okužena roba, vjerojatno vuna ili tkanine. Siromasima bi gubitak imovine nadoknadila država, ali Findela nije bio siromah. Kuću i robu na Bosanki sam je procijenio na više od tisuću dukata. Trgovac se u molbi upućenoj knezu, Malom vijeću, a kasnije i Senatu žalio na postupak kacamorata i to dvaput, 10. i 20. ožujka 1691. Nepravdno je optužen da se bavi nedopuštenom trgovinom i učinjena mu je velika šteta. Pridržavao se kontumacijskih pravila, spalio sve sumnjivo, a ostalu robu je zračio prema propisima. Krivo je optužen i bojao se da će ga i dalje lažno optuživati ako se netko razboli govoreći da je to od robe koju je on dao tkati ili presti.¹⁸⁷ Ivan Markov Sorgo bio je izabran za zdravstvenog službenika na Bosanki pa se trgovčeva žalba odnosila na njega.¹⁸⁸ Findelina žalba upućuje na moguću zloupotrebu širokih ovlasti kacamorata koji su jednom odlukom, primjerice, o spaljivanju imovine, mogli osiromašiti trgovca i istovremeno ugroziti njegov poslovni ugled. Iako nije bio siromah, trgovcu je pretrpljena šteta za kuću i stvari na Bosanki nadoknađena odlukom Senata u svibnju 1691. godine. Nakon stručne procjene štete odobreno je 656 dukata koje je Findeli dao Ivan Markov Sorgo.¹⁸⁹

Konfliktna situacija mogla je nastati kad su protukužne mjere dovodile u pitanje staleški ponos. Stavljanje u izolaciju vlasteoskih obitelji nije išlo bez otpora. Antun Martoličin Cerva je oklijevao više od tjedan dana s odlaskom u kuću pok. Vlaha Bosdari na Bosanki kako je odredio Senat. Sinu pok. Luke Bona prijeto se jednogodišnjim zatvorom sa zaključanim vratima i ključem spremljenim u notarijatu¹⁹⁰ ako se usudi izaći iz doma u kojem je izdržavao propisano vrijeme izolacije. Mislilo se na unutarstalešku solidarnost pa se

¹⁸⁶ *Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 13v, 30v.

¹⁸⁷ V. Miović-Perić, *Na razmeđu*: 121, 324.

¹⁸⁸ *Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 3.

¹⁸⁹ *Con. Rog.* sv. 131, f. 142v-143v.

¹⁹⁰ O zatvorskim kaznama i različitim režimima zatvaranja vidi: N. Lonza, *Pod plaštem pravde*: 165-182.

vlastelinu koji je čuvao obitelji Cerva i Bona za slučaj da bude popustljiv prijetilo oduzimanjem plaće i zatvorskom kaznom. Bila je predviđena i novčana kazna za *soldate*. Dodatni nadzor nad poštivanjem odluke Senata osiguravala je odredba po kojoj će osoba koja prokaže prekršitelje dobiti čak 50 dukata.¹⁹¹

Ograničavanje slobode kretanja jedna je od mjera koja je učinkovito sprečavala prijenos zaraze, no i izazivala najviše otpora jer je utjecala na poslovni i svakodnevni život. Drastičan oblik te mjere proveden je odlukom Senata 11. veljače kada je naređeno kacamortima da zatvore sve kuće u gradu. Cijelo stanovništvo grada stavljeno je u "kućni pritvor" i koncem travnja iste godine.¹⁹² Domovi pod sumnjom na zarazu su već bili pod posebnim režimom. Na Placi su se mogli slobodno kretati jedino članovi Velikog vijeća i po jedna osoba iz domova pripadnika nižih staleža. Također, dopušteno je da jedan sluga iz plemićkih i građanskih (antuninskih i lazarinskih) kuća opskrbljuje ukućane potrebnim stvarima.¹⁹³ Zapriječena je visoka kazna od 50 dukata za pripadnike najviših slojeva i određen jednomjesečni zatvor u dominikanskom samostanu ili kućni pritvor za žene. Za prekršitelje odredbe koji pripadaju nižim slojevima određen je jednomjesečni zatvor.¹⁹⁴

Zabrana izlaska onemogućavala je sudjelovanje u vjerskim obredima i to u kriznom vremenu kad se tražila duhovna utjeha i zagovor svetaca zaštitnika. U prvim danima kuge vlasti su dopuštale odlazak na bogoslužje zahtijevajući da se poštuju samo osnovne mjere opreza, naime da se osobe ne dodiruju i miješaju što je moguće manje. Određeno je i klanjanje pred Presvetim na više mjesta u Gradu. Pripadnici najviših slojeva uključujući i njihovu poslugu mogli su odlaziti u bilo koju gradsku crkvu osim dviju najvećih gradskih bogomolja. Crkve Sv. Frana i Sv. Dominika rezervirane su za pripadnike nižih slojeva. Osiguran je dovoljan broj ispovjednika koji su trebali biti danonoćno na usluzi vjernicima. Ispovjedalo se uz uobičajene mjere opreza.¹⁹⁵

Tjedan dana nakon prve smrti od kuge kad je bilo očito da je stanje vrlo ozbiljno Senat je posegnuo za pojačanim duhovnim "alatom" u borbi protiv kuge, pokorom, molitvom i zavjetima. Pripadnice najviših slojeva trebale su u znak pokore odjenuti prostu odjeću od domaće raše.¹⁹⁶ Senat je odlučio uspostaviti svečanu zavjetnu

¹⁹¹ *Con. Rog.* sv. 131, f. 105v-106v.

¹⁹² R. Jeremić i J. Tadić, *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika*, I: 101.

¹⁹³ *Con. Rog.* sv. 131, f. 104-104v.

¹⁹⁴ *Con. Rog.* sv. 131, f. 104v-105.

¹⁹⁵ *Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 12-12v.

¹⁹⁶ *Con. Rog.* sv. 131, f. 90v.

procesiju 9. siječnja, dan kada je mladi sjemeništarač umro od kuge. Prvo će se slaviti sveta misa, a zatim održati procesija u kojoj će se nositi relikvije Sv. Vlaha, Drvo Sv. Križa, a sve će pratiti knez i malovijećnici s *duplijerima* u rukama. Po uzoru na duhovnu obranu od kuge iz 1527. godine trebale su se slaviti dvije mise u crkvi Sv. Vlaha i jedna u crkvi Sv. Roka za cijelo vrijeme trajanja zaraze. Senat je gledao i u budućnost i unaprijed uredio kako će se proslaviti dan kada pošast prestane harati gradom. Određeno je trodnevno slavlje koje će započeti molitvama, četrdesetosatnim klanjanjem pred Presvetim i najsvetčanijom dubrovačkom procesijom, poput Tijelovske.¹⁹⁷ U procesiji su trebali sudjelovati svi članovi Velikoga vijeća. Drugoga dana predviđeno je da moćnike Sv. Vlaha, Drva Sv. Križa, slike Gospe od Porata i čudotvornog relikvijara Sv. Filipa Benizzija prate samo senatori. Trećeg dana u povorci su trebali sudjelovati članovi Malog vijeća, a nosila se Gospa od Porata. Trodnevlje je trebalo završiti bogoslužjem i svečanim Tebe Boga hvalimo.¹⁹⁸ Službeni prestanak zaraze proslavljen je 10. 11. i 12. lipnja 1691.¹⁹⁹

U ozračju straha od kuge u Dubrovniku se sigurno puno molilo, no osobe kojima je molitvena utjeha bila najpotrebnija, jer su bile pod sumnjom na zarazu, nisu smjele odlaziti u crkve. Ova ja zabrana osobito pogađala pripadnice najviših slojeva kojima je sudjelovanje na vjerskim obredima zadovoljavalo ne samo duhovne potrebe, nego je bilo i gotovo jedini oblik društvenog života.²⁰⁰ Na Pepelnicu Senat je tankom većinom (9:8) i iz četvrtog pokušaja odobrio zdravstvenim službenicima da dopuste pripadnicama elitnih slojeva društva odlazak na nedjeljnu misu.²⁰¹ Međutim, nova zabrana izlaska vladikama, antuninkama i lazarkama pod prijetnjom kazne od 25 perpera donesena je 27. ožujka 1691, još uvijek u korizmeno vrijeme. Novac od naplaćenih kazni trebao se koristiti za podmirenje troškova zdravstvenog ureda.²⁰² Deset dana

¹⁹⁷ U ophodnji su sudjelovali svi članovi bratovština s kronicama u rukama i kukuljicama na glavi. Kukuljice su imale vijence od trnja. Svećenici su nosili konop oko vrata i trnovu krunu na glavi. Hodali su bos i naizmjenice pjevali antifonu *Exurge, Christe, adiuva nos* i sedam pokorničkih psalama. Procesija je prošla kroz crkvu Sv. Roka a zatim se vratila u crkvu Sv. Vlaha (R. Jeremić i J. Tadić, *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika*, I: 101).

¹⁹⁸ N. Lonza, *Kazalište vlasti*: 292. O spomendanima kojima se obilježavala zahvalnost za prestanak kuge vidi: N. Lonza, *Kazalište vlasti*: 267-295.

¹⁹⁹ R. Jeremić i J. Tadić, *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika*, I: 101.

²⁰⁰ Zdenka Janeković-Römer, *Maruša ili suđenje ljubavi. Bračno-ljubavna priča iz srednjovjekovnog Dubrovnika*. Zagreb: Algoritam, 2007: 48.

²⁰¹ *Con. Rog.* sv. 131, f. 109-109v.

²⁰² *Con. Rog.* sv. 131, f. 122.

kasnije, pred Cvjetnicu, zabrana je djelomice ukinuta, jer su pripadnice najviših slojeva ipak mogle prisustvovati službi Božjoj.²⁰³ To pravo im je opet uskraćeno u drugom tjednu nakon Uskrsa jer, za razliku od kacamorata, nisu smjele sudjelovati na svetoj misi ni na procesiji.²⁰⁴

Tinjajući sukobi koje je potpirivao posebni režim života za kuge pretvorio se u jednom slučaju u otvorenu pobunu. Sukob je izbio na Lokrumu na koji su bile prebačene osobe iz lazareta na Pločama, vjerojatno zato jer je tamo ponestalo prostora. Lastovci su benediktinske monahe s Lokruma barkom prevezli na otok Šipan.²⁰⁵ Nakon njihova odlaska izbila je pobuna. Dvojica zdravstvenih službenika trebala su po odluci Senata otići na Lokrum radi istrage. Prijedlog da se iste večeri pošalje dvadeset vojnika da uhite one koji su se pobunili protiv kapetana Miha i vojnika je odbijen tankom većinom (9:8).²⁰⁶ Po nalogu kacamorata i uz dopuštenje reda iz samostana Sv. Marije na Lokrumu 6. ožujka 1691. *soldati* su izveli svećenika Tomu Pocalela, Dominika Bonhomo majstora *pifara* i brijača Nikolu Budmana. Prvi je stavljen u sobu, a druga dvojica u zatvor "zmaj". Ključevi zatvora ostavljeni su u uredu.²⁰⁷ Pobunjenici su tražili intervenciju nadbiskupa, a Senat je zaključio da se nadbiskup ne može miješati u državna pitanja.²⁰⁸ Odlukom Senata Nikola Budman osuđen je na četveromjesečni zatvor, a Dominik Bonhomo na zatvor u trajanju od mjesec dana. Obojica su trebala platiti i troškove procesa u ukupnom iznosu od 20 dukata. Oba okrivljenika su u zatvoru već provela više od mjesec dana što im se nije uračunalo u kaznu. Prijedlog da se od nadbiskupa zatraži da kazni svećenika Tomu Pocalela nije prošao.²⁰⁹

Troškovi obrane od kuge

Izravni i neizravni troškovi obrane od kuge bili su vrlo visoki. Može se pretpostaviti da je izgubljena zarada, što pojedinih osoba, što države, zbog drastično smanjenog obima trgovine i zabrane rada obrtnicima bila znatna. Biljeg okužene luke negativno je utjecao na gospodarstvo mjesecima nakon

²⁰³ *Con. Rog.* sv. 131, f. 125.

²⁰⁴ *Con. Rog.* sv. 131, f. 142.

²⁰⁵ *Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 22.

²⁰⁶ *Con. Rog.* sv. 131, f. 112.

²⁰⁷ *Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 22v, 33.

²⁰⁸ V. Bazala, »Calendarium pestis (II)«, 77-78; R. Jeremić i J. Tadić, *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika*, sv. I: 100.

²⁰⁹ *Con. Rog.* sv. 131, f. 135-135v.

prestanka zaraze. Točan se iznos izravnih troškova ne može pouzdano utvrditi jer su troškovi knjiženi na različite načine. Troškovi protukužnih mjera koje je zabilježio Vladislav Sekundov Buchia od 10. siječnja do 19. ožujka iznosili su 1.713:31 dukat.²¹⁰ Ovome treba pridodati još oko 7.900 dukata koji su knjiženi početkom ožujka, a predani su različitim osobama za potrebe zdravstvenog ureda na cijelom području Dubrovačke Republike.²¹¹ “Kuga sluškinja” opteretila je državnu blagajnu za približno 10.000 dukata, tri puta više nego što se trošilo za tekuće troškove dvora u istoj godini,²¹² deset puta više nego za Hospital milosrđa.²¹³ Usporedba s ukupnom državnom potrošnjom 1691. godine najbolje bi pokazala koliko su troškovi vezani uz kugu bili ozbiljni, no ta istraživanja tek trebaju biti provedena. Usporedi li se s državnom potrošnjom iz drugog desetljeća 17. stoljeća, troškovi “kuge sluškinja” predstavljaju oko sedminu proračunskih rashoda.²¹⁴ Iznos je značajan i ako se usporedi s procjenom dubrovačkih državnih prihoda iz 1624. godine.²¹⁵

Protukužne mjere znatno su praznile državnu blagajnu i u ranijim stoljećima. Državni troškovi vezani za kugu koja je prenesena iz Rima u svibnju 1500. godine iznosili su 1.500 dukata.²¹⁶ Za velike kuge iz 1526. godine, kada je bilo više od dvije tisuće umrlih, a vlast se povukla u samostan Sv. Križa u Gružu, troškovi su bili oko 40.000 dukata. Ovaj ogroman iznos²¹⁷ potrošio se na straže, opskrbu i milostinju.²¹⁸ Slična struktura troškova uočava se i koncem 17. stoljeća.

Izravni troškovi obrane od kuge uključivali su plaće osobama koje su provodile protukužne mjere, troškove liječenja bolesnika,²¹⁹ izgradnje, uređenja i opremanja

²¹⁰ *Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 23.

²¹¹ *Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 32v-33.

²¹² R. Kralj-Brassard, »*Detta* presvijetlog i preuzvišenog gospodina kneza: troškovi Dvora u Dubrovniku od 16. do 19. stoljeća.«: 148.

²¹³ Za potrebe nahodišta određeno je uobičajenih 3.600 perpera (*Con. Rog.* sv. 131, f. 82, 99, 110v, 123v, 141, 156v, 170v, 193v, 205, 209, 217, 239).

²¹⁴ Antonio Di Vittorio, *Finanze e moneta a Ragusa nell'età delle crisi*. Napoli: Giannini, 1983: 47-50.

²¹⁵ Grga Novak, »O Dubrovačkoj Republici god. 1624.« *Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku* 13/14 (1976): 14-15.

²¹⁶ Serafino Razzi, *Povijest Dubrovnika*. Preveli Iva Grgić, Stjepan Krasić i Anamarija Paljetak. Dubrovnik: Matica hrvatska-Ogranak Dubrovnik, 2011: 93.

²¹⁷ Državna galija bastarda s topovima koja je izgrađena 1527. godine stajala je 12.000 dukata (S. Razzi, *Povijest Dubrovnika*: 100).

²¹⁸ S. Razzi, *Povijest Dubrovnika*: 99.

²¹⁹ Trošak lijekova podastrt u svibnju iznosio je 80 dukata (*Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 7v, a tergo).

skloništa,²²⁰ tabora i lazareta,²²¹ troškove prehrane i pića za konfinirane i oboljele,²²² odijevanja,²²³ grijanja,²²⁴ rasvjete,²²⁵ spaljivanja okuženih stvari,²²⁶ čišćenja,²²⁷ troškove pokopa,²²⁸ kurira,²²⁹ prijevoza,²³⁰ vjerske službe²³¹ i drugo.²³²

Plaće su bile diferencirane i ovisile o društvenom statusu i težini službe. Plaće zdravstvenih službenika bilo su vrlo visoke. Primjerice, vlastelinu koji je trebao nadzirati konfinirane na Lokrumu određena je plaća od 2 dukata dnevno.²³³ Sekundo Đurov Bucchia primao je 100 groša dnevno (2 i pol dukata odnosno 8:4 perpera) za čuvanje članova obitelji Antuna Martoličina Cerve, koji su nakon smrti sluškinje od kuge boravili izolirani u kući na Bosanki.²³⁴ Vrijeme kuge pružalo je i priliku za znatnu zaradu za inače slabo plaćene profesije. Plaća grobara za trajanja epidemije (*pizicamorti*) bila je 20 groša dnevno, dok se nakon prestanka zaraze smanjila na 3 dukata mjesečno ili 4 groša dnevno.²³⁵ Nadnica čuvara zaraženih kuća iznosila je jedan perper.²³⁶ U

²²⁰ Za 44 pokrivača koji su poslani bolesnima u Konavlima i lazaretima potrošeno je 66 dukata (*Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 5, a tergo).

²²¹ Drvodjelci su 2. veljače 1691. za popravke u lazaretu za izradu tabora na Ponti i dviju skala u lazaretu naplatili 4:18 dukata (*Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 20v).

²²² Trošak za vino podijeljeno u lazaretima zabilježen 19. ožujka 1691. iznosio je 4 dukata (*Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 23).

²²³ Odijevanje petnaestorice osoba na Lokrumu povjereno je Pavlu Kovačiću, ključaru tamnica, koji je u tu svrhu potrošio 29:23 dukata (*Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 10v, a tergo).

²²⁴ *Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 3v, a tergo.

²²⁵ *Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, in folio.

²²⁶ Troškovi spaljivanja okužene kuće Ivana Lovca u Konavlima iznosili su 2:26 dukata (*Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 9v, a tergo).

²²⁷ Mitrica je za čišćenje luke dobio poklon od 20 groša (*Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 13v, a tergo).

²²⁸ Petorica bratima Sv. Rozarija su 2. travnja 1691. dobili 30 groša za nošenje na pokop žene umrle u bolnici. Dvojica grobara na Pilama koji su otvorili grobnicu i pokopali spomenutu ženu i *soldata* koji je umro među vratima od Pila dobili su 12 groša. Četiri žene iz bolnice koje su pomagale oko ženina ukopa dobile su 16 groša (*Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 4, a tergo).

²²⁹ Trošak kurira zabilježen 10.3.1691. iznosio je 6 dukata (*Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 22v).

²³⁰ Trošak feluke koja je prevozila ljude iz lazareta na Lokrum iznosio je 3:24 dukata (*Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 21).

²³¹ Svećenik Marin je za mise na Lokrumu 30. siječnja 1691. dobio 24 groša (*Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 20v).

²³² U trošak obrane od kuge uključeno je i uređenje ulice od Bosanke za što je Ivan Markov Sorgo 7. veljače 1691. dobio 48:30 dukata (*Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 21v).

²³³ *Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, in folio.

²³⁴ *Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 29.

²³⁵ *Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 2v, in folio.

²³⁶ *Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 3.

bilježnicama zdravstvenih službenika spominju se i žene koje su služile oboljelima i konfiniranim.²³⁷ Dubrovački Židov Abraham Abuaf je za svoju polugodišnju službu, od točno 184 dana, na Pločama dobio pozamašan iznos od 552 dukata.²³⁸

Za dnevno uzdržavanje konfiniranih osoba država je plaćala 3 groša. Na Lokrum se redovito slala voda i drvo za ogrjev i raskušivanje.²³⁹ Posebno se plaćala hrana za bolesnike.²⁴⁰ Kad je prestala zaraza, osobe koje su čvale oboljele trebale su promijeniti odjeću. Novu odjeću je na državni trošak kao poklon dobio zdur, dok je *pizicamortima* trošak odbijen od plaće.²⁴¹

U odlukama nije navedeno iz kojih će se izvora pokrivati troškovi provođenja protukužnih mjera.²⁴² Blagajna troškova dvora za "kuge sluškinja" nije poslužila za namirenje većih izdataka obrane od kuge.²⁴³ U troškovima dvora kužne 1691. godine više je primjera slanja kurira za potrebe zdravstvenog ureda, *per sanita*. Također, zdravstveni ured opskrbljen je papirom i perima.²⁴⁴ Dio troškova duhovnog "alata" za obranu od kuge, izlaganje Presvetog, pokorničke i zavjetne ophodnje za obranu od kuge išli su na teret troškova Dvora.²⁴⁵ Ove vrste troškova su redovito, ne samo za potrebe zdravstvenog ureda, padale na teret Dvora.²⁴⁶

Upravljanje vijestima

U 17. su stoljeću vlasti u jadranskim gradovima s obje obale često zabranjivale dubrovačkim brodovima slobodnu plovidbu i trgovanje, pravdajući zabranu

²³⁷ Na Lokrumu su posluživale Stane *dumna* (redovnica) i sluškinja Marija (*Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 16v, a tergo).

²³⁸ *Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 11v, a tergo.

²³⁹ *Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, in folio.

²⁴⁰ Bolesnici na Pločama jeli su kokoši i kopune (*Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 5, a tergo).

²⁴¹ *Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 42v.

²⁴² Za podmirenje visokih troškova obrane od kuge 1631. godine mletački generalni providur koristio je sredstva blagajne gubavaca i lazareta, a udaren je i novi porez na različitu trgovačku robu, ulje i meso (R. Jelić, »Zadarske kuge i lazareti u prošlosti.«: 93-94).

²⁴³ Suprotno primjeru iz 18. stoljeća kad je po nalogu Senata 30. listopada 1791. iz blagajne troškova dvora službenicima saniteta plaćeno čak 1.666:8 perpera (R. Kralj-Brassard, »*Detta* presvijetlog i preuzvišenog gospodina kneza: troškovi Dvora u Dubrovniku od 16. do 19. stoljeća.«: 143).

²⁴⁴ *Detta*, ser. 6, sv. 20, f. 45, 45v, 47v, DAD.

²⁴⁵ *Detta*, sv. 20, f. 53v, 56v.

²⁴⁶ Više o strukturi i sadržaju ovih troškova vidi: R. Kralj-Brassard, »*Detta* presvijetlog i preuzvišenog gospodina kneza: troškovi Dvora u Dubrovniku od 16. do 19. stoljeća.«: 136-145.

pojavom zaraze u dubrovačkom osmanskome zaleđu. Senat je na takav postupak odgovarao objašnjenjem o tome da dubrovačka pomorska trgovina opstaje unatoč stalnoj prisutnosti raznih epidemija u Osmanskom Carstvu pa je zabrana plovidbe neutemeljena. Istovremeno su provođene rigorozne protuepidemijske mjere nad svim putnicima i robom s Levanta koji su dolazili u Dubrovnik. Poklisari, konzuli i drugi putnici, koji su prolazili Osmanskim Carstvom, bili su dužni izvijestiti Dubrovačku vladu o zaraznim bolestima na tom području. Senat je informacije o zdravstvenim (ne)prilikama slao u Kotor, a ponekad i u Zadar. Podaci o pojavi zaraze putovali su i obrnutim smjerom pa su, primjerice, kotorske vlasti obavještavale Dubrovčane o epidemiji na crnogorskom i albanskom području.²⁴⁷

Dubrovačke vlasti trsile su se pokazati da je dubrovačka luka sigurna i zaštićena od zaraza i da se dubrovački brodovi i lučke vlasti pridržavaju najstrožih mjera zaštite i opreza. Brodovi koji dolaze iz sumnjivih područja u svim su jadranskim i drugim europskim lukama bili podvrgnuti karanteni, ponekad i dvostrukoj, što je usporavalo trgovinu i nanosilo štetu vlasnicima tereta i brodarima. Brodari su gubili dragocjene tjedne plovidbe, a vlasnicima tereta je kapital stajao zarobljen u robu umjesto da se obrće i donosi zaradu. To je bila cijena zaštite lokalnog stanovništva od zaraze, kratkoročno u sukobu s interesima trgovaca i brodarka, ali dugoročno u korist svih.

Vlasti su nastojale ne samo zaštititi svoje područje od zaraze, nego i zadržati dobar glas o sigurnom i zdravom mjestu. Lučke uprave razmjenjivale su informacije o zdravstvenom stanju i bile sklone proglašavanju strogih mjera opreza i na najmanju sumnju u zarazu. Glasine o pojavi zarazne bolesti mogle su ozbiljno ugroziti dubrovačke ekonomske interese jer su trgovački brodovi u tom slučaju izbjegavali doticanje dubrovačke luke. Pad prometa utjecao je izravno na državne prihode. Uspjeh dubrovačkog gospodarstva temeljio se dobrim dijelom na neutralnosti i sigurnosti države.

Nekoliko mjeseci prije "kuge sluškinja", kada je već zaraza bjesnila u dubrovačkom osmanskome zaleđu, Senat je u pismu od 6. kolovoza 1690. godine molio markiza S. Lauro (don Francesco Ardia) da se zauzme kod napuljskog potkralja da se ne zabrani trgovina s Dubrovačkom Republikom. Na području Dubrovačke Republike nije bilo bolesti, naglašavali su senatori, a nema ni opasnosti od prijenosa zaraze jer su se provodile najstrože zaštitne mjere. Sva roba i ljudi koji su dolazili s Levanta prolazili su karantenu u dvostrukom

²⁴⁷ Dj. Orlić, »Dubrovačke vijesti o epidemijama u Bosni i Hercegovini u XVII vijeku.«: 47.

trajanju.²⁴⁸ Diplomatska akcija nije donijela ploda, jer je dubrovačka vlada u pismu upućenom napuljskom potkralju 26. rujna 1690. molila još jednom da se dopusti slobodan promet dubrovačkim brodovima.²⁴⁹

Dubrovačka diplomacija je nastojala dokazati da su vijesti o zdravstvenom stanju koje nude vlasti pouzdane, da iz Dubrovnika nije stoljećima prenesena zaraza i nadasve da dubrovačka luka zaslužuje najmanje jednaki tretman kao i druge luke istočnog Jadrana, tada pod Venecijom. Ponekad je za potvrdu takvog statusa trebalo tražiti i intervenciju papinskog nuncija.²⁵⁰ Kad je dubrovački gradski liječnik Gaspar Crivelari Padovanac pogubljen 1676. godine jer je u korespondenciji s generalnim providurom Dalmacije i Albanije spomenuo pojavu zaraze na dubrovačkom području nakon koje su dubrovački brodovi tijekom više godina izgubili pravo na slobodnu trgovinu s talijanskim lukama, bila je to reakcija vlasti na ugrožavanje vitalnih državnih interesa.²⁵¹

Bilješke koju su vodili zdravstveni službenici za "kuge sluškinja" nude mogućnost usporedbe stvarnog stanja s opisom u diplomatskoj korespondenciji. Za vrijeme kuge Senat je vodio intenzivnu prepisku fokusirajući se na osiguravanje prava na slobodnu plovidbu za dubrovačke brodove i nabavu hrane. U pismu od 1. ožujka 1691. godine markizu San Lauro u Napulj Senat tvrdi da od 11. veljače nije bilo ni jednog novog slučaja kuge u Gradu. Dubrovačku Republiku pritišće ne samo kuga nego i glad, pa se moli dopuštenje vicekralja da dubrovački brodovi uz najveće mjere opreza ukrcaju 500 kola žita i drugih namirnica na području Napuljskog Kraljevstva, Puglie i Abruzza.²⁵² U bilježnici zdravstvenog ureda zaista nema zabilježenih novih slučajeva kuge u Gradu od 11. veljače kad je umrla sluškinja Antuna Martolice Cerva do 1. ožujka kad je pismo napisano, kako se Senat oprezno izrazio. Ipak, 23. veljače zabilježeno je da se razboljela sluškinja Ivana Petrova iz Risna, međutim nije navedeno je li se njegova kuća nalazila u gradu ili u predgrađima.²⁵³ U svakom slučaju gradska kuga bila je samo kratkotrajno prigušena, jer je polovicom ožujka više ljudi unutar zidina

²⁴⁸ *Dubrovačka akta i povelje*, knj. IV/2: 25-28.

²⁴⁹ *Dubrovačka akta i povelje*, knj. IV/2: 50-51.

²⁵⁰ G. Novak, »Borba Dubrovnika za slobodu 1683-1699.«: 113.

²⁵¹ Dj. Orlić, »Dubrovačke vijesti o epidemijama u Bosni i Hercegovini u XVII vijeku.«: 60-61. Liječnik je prenio vijest da su dva dubrovačka trgovca umrla od kuge. Proces je bio tajan i brz. Smrtna kazna davljenjem izvršena je u zatvoru istog dana kada je donesena presuda (V. Bazala, »Calendarium pestis (II)«: 75).

²⁵² *Dubrovačka akta i povelje*, knj. IV/2: 90-91.

²⁵³ *Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 30.

umrlo od kuge. Lokrumski lazaret, tabori na Pilama, Pločama i Peskariji su bili puni, a više kuća bilo je zatvoreno.

Dubrovačka vlada je 26. ožujka 1691. detaljno obavijestila Paola Francesca Pierizzija u Rimu o zdravstvenom stanju u Dubrovniku i okolici. Senat je tvrdio da je antuninski hospital za siromašne žene u kojem su se nalazile dvadeset dvije siromašice preventivno zatvoren da žene ne lutaju po gradu, čim je umro sin nadstojnice Hospitala milosrđa (9. siječnja). Zdravstveni službenici su zatvaranje hospitala zabilježili pod datumom 16. siječnja, međutim već je 12. siječnja određen jedan ducat za milodare siromašicama u vjerojatno već zatvorenom antuninskom hospitalu.²⁵⁴ U tom su hospitalu umrle tri žene s osipom no, po mišljenju liječnika, smrti nisu bile sumnjive. Preventivno su sve žene iz te ubožnice prebačene u lazarete. Tamo su umrle još tri žene. Na tijelu jedne od njih pojavio se bubon, a istragom su službenici zdravstvenog ureda otkrili da je zarazu prenijela žena koja je posjećivala Hospital milosrđa. U pismu se ne spominje nekoliko smrti sluškinja polovicom siječnja, od kojih jedne u vlasteoskom domu. Druga žrtva kuge opisana u pismu je četrnaestogodišnji dječak koji je umro nakon dvodnevnog bolovanja 16. ožujka 1691. Opis simptoma popraćen je i opisom provedenih protukužnih mjera, zatvaranja kuće i susjedstva i odlaska dječakovih roditelja u lazarete. U optimističnom tonu naglašava se da je u Gradu i u okolici sve dobro. Jedino u Platu je ostala jedna okužena kuća, a vijest iz Venecije da se na Lopudu i Šipanu pojavila zaraza je pogrešna.²⁵⁵ U spisima kacamorata samo jedna osoba odgovara opisu dječaka spomenutog u pismu. Radi se o Ivanu, sinu Radoja Bogdanova iz Provaljene ulice, koji je umro nakon 24 sata bolovanja i bio prva od više žrtava iz tog novog kužnog žarišta o kojemu je prethodno već bilo riječi.

Vrlo optimistično je i pismo od 10. travnja 1691. kojim Senat obavještava Mata Lucijanovog Pozza u Beču, njemu za utjehu (*per vostra consolazione*), da se u Dubrovniku nekoliko tjedana (*sono settimane*) nije pojavio novi slučaj bolesti.²⁵⁶ Kužni pomor se nastavio i u travnju, a istinitost tvrdnje počiva na spretnom odabiru riječi, naime nemogućnosti da se točno odredi što je novi, a što stari, već poznati slučaj bolesti. Senat je više zabrinjavala glad i smrtonosni pritisak Venecije, nego kuga. U pismu Matu Lucijanovom Pozza od 1. travnja 1691. naglašava se da je zbog gladi potrebno pomagati stanovnike grada i

²⁵⁴ *Ordini e terminazione sulla peste 1691-1712*, sv. 7, f. 19v.

²⁵⁵ *Dubrovačka akta i povelje*, IV/2: 94-96.

²⁵⁶ *Dubrovačka akta i povelje*, IV/2: 101.

okolice, siromahe, osobe zatvorene po kućama zbog sumnje na bolest i obrtnike kojima je radi sigurnosti zabranjen rad.²⁵⁷

Spretan odabir riječi u opisu zdravstvenog stanja, po kojem je Dubrovačka Republika gotovo bez zaraze (*quasi libero dalla contagione*)²⁵⁸, da se od prije tjedan dana nije pojavio novi slučaj kuge koja je, može se kazati, nestala,²⁵⁹ ostavljao je široki prostor Senatu za različita tumačenja u pismima upućenima u Napulj 18. travnja kako bi se ishodilo dopuštenje za uvoz živežnih namirnica prijeko potrebnih gladnim Dubrovčanima. Stvarni nestanak kuge proslavljen je tek sredinom lipnja.

Zaključak

Dubrovačka Republika je tijekom stoljeća razvila sofisticiran protuepidemijski sustav koji su suvremenici predstavljali gotovo neprobojnim. U 17. stoljeću kada je opasna bolest posebno snažno i gotovo neprestano zapljuskivala dubrovačku kopnenu granicu prema Osmanskom Carstvu protukužne mjere su obično zaustavljale zarazu na periferiji države. Stabilnost granice, uhodan i izvrsno organiziran sustav s većim brojem angažiranih građana koji su provodili protukužne mjere, izvrsna informiranost o stanju zaraze, izdašno financiranje i relativna kooperativnost stanovništva vjerojatni su uzroci veće uspješnosti protukužnog sustava na dubrovačkom području u odnosu na vrlo sličan sustav koji se primjenjivao u mletačkoj Dalmaciji. Svi su ovi elementi po svoj prilici utjecali i na relativno kraće trajanje i manji broj žrtava posljednje urbane kuge na dubrovačkom području.

“Kuga sluškinja”, koja je uspjela zaobići protukužni sustav i prodrijeti u urbano središte države početkom siječnja 1691. godine zaokružila je niz nedaća koje su pritisknule stanovništvo Dubrovačke Republike krajem 17. stoljeća. Vladala je glad, u neposrednom susjedstvu se ratovalo, hajduci su prelazili dubrovačku granicu s okuženom robom, a Venecija je u skladu s ratnim potrebama na svaki način ometala dovoz hrane i trgovinu. Kužna epidemija se prelila iz osmanskog zaleđa jer su okolnosti bile izuzetno nepovoljne, upravo idealne za širenje zaraze.

²⁵⁷ *Dubrovačka akta i povelje*, IV/2: 98.

²⁵⁸ *Dubrovačka akta i povelje*, IV/2: 105.

²⁵⁹ *Dubrovačka akta i povelje*, IV/2: 104.

Posljednja urbana kuga najviše je zahvatila najslabije stanovnike grada. Inicijalna žarišta pojavila su se u državnom nahodištu i na Pilama. Kuga se zatim širila ostalim dijelovima Grada, u predgrađu i u okolici. Sve žrtve kuge spomenute u bilježnicama zdravstvenih službenika pripadale su najnižim slojevima. Najviše je bilo sluškinja koje su zbog vjerojatne pothranjenosti i veće izloženosti, više i poboljevale. Kuga se širila većinom prateći društvene kontakte oboljelih sluškinja.

Uz načelo opreza koji je krug sumnjivih postavljao vrlo široko, ključ uspješnosti protukužnih mjera vjerojatno je bio postupak rekonstrukcije društvene mreže kojim se pokušavao ustanoviti izvor zaraze i predvidjeti i spriječiti mogući daljnji put širenja bolesti. Mjere izolacije zahvatile su i vlasteoske domove u kojima su bolovale sluškinje, pa su se na popisima našli zajedno svi ukućani, podjednako pripadnici vlastele kao i članovi posluge, kojih je redovito bilo više od vlastele, nudeći rijedak uvid u sastav i broj članova nekoliko vlasteoskih domaćinstava. Zatvaranje pojedinih dijelova grada pratili su i kratki popisi stanovnika izoliranog susjedstva. U bilježnici zdravstvenih službenika zabilježena je i praktična podjela grada na seksterije koju je Senat odbio. Zbog većeg broja sumnjivih u skučenom prostoru grada izgrađeno je više tabora na Pločama, Pilama i Peskariji, korišteni su i lokrumski lazaret i benediktinski samostan. Brzi pronalazak i oprema novih prostora za smještaj konfiniranih pokazuje prilagodljivost vlasti i sposobnost gotovo trenutne reakcije na novo stanje.

Organizacija obrane od kuge otkrila je i jezgro od stotinjak povjerljivih ljudi, većinom, ali ne isključivo pripadnika najviših slojeva, s očekivano najvećim udjelom vlastele, koji su trebali podnijeti teret provođenja protukužnih mjera. Pripadnici sekundarnih elita, antunini i lazaroni, provodili su protukužne mjere uz bok vlastele preuzimajući pri tom dio odgovornosti. Sudjelovanje u obrani od kuge bila je i prilika za zaradu jer su rizični poslovi primjereno nagrađivani. Provođenje nepopularnih mjera kao što je zabrana kretanja nije uvijek prolazilo glatko, no jedina ozbiljna konfliktna situacija bila je pobuna na Lokrumu koja je ubrzo utrnuta. Izravni troškovi "kuge sluškinja" okvirno su iznosili dosta visokih 10.000 dukata. Naglašena optimističnost u opisu stanja zaraze u nekoliko pisama koje je Senat poslao u ožujku i travnju u Rim, Napulj i Beč pokazuje da je svrha oblikovanja vijesti bila što prije omogućiti slobodnu plovidbu dubrovačkim brodovima i time prekinuti glad i zaustaviti rast neizravnih troškova kuge.

Prilog

Popis vlastele, antunina, lazarina, pučana i brijača koji se mogu staviti na raspolaganje zdravstvenom uredu za kuge iz 1691. godine

Vlastela

Marin Lukin Sorgo
 Ivan Stjepanov Klašić
 Marin Jakovljevi Natali
 Marin Martoličin Cerva
 Stjepan Mihov Zlatarić
 Stjepan Sorgo-Bobali
 Frano Šimunov Ghetaldi
 Ivan Mihov Bosdari
 Nikola Marinov Sorgo
 Mato Jakovljevi Natali
 Nikola Lukin Sorgo
 Frano Sorgo-Bobali
 Antun Martoličin Cerva
 Luka Lucijanov Pozza
 Junije Markov Pozza
 Nikola Vladislavov Menze
 Miho Antunov Giorgi-Bona
 Marin Marinov Bona
 Sigismund Vladislavov Menze
 Petar Franov Sorgo
 Vladislav Marinov Bona
 Ivan Stjepanov Sorgo-Bobali
 Ivan Rafaelov Gozze
 Stjepan Ivanov Klašić
 Ivan Markov Sorgo

Damjan Franov Bobali
 Ivan-Luka Nikolin Gozze
 Ivan-Petar Andrijin Paoli
 Ivan-Nikola Serafinov Bona
 Ivan Tomini Bassegli
 Ivan Marinov Bonda
 Junije Nikolin Resti
 Marin Martoličin Zamagna
 Junije Nikolin Pozza
 Marin-Sekundo Martoličin Zamagna
 Nikola Ivanov Klašić
 Miho Lukin Bona
 Serafin Savinov Zamagna
 Junije Antunov Resti
 Sekundo Đurov Bucchia

Antunini

Galeazo Brugnoli
 Martol Facenda
 Miho Zuzori
 Pasko Primi
 Nikola Rogoljan
 Antun Krivonosić
 Nikola Gleđević
 Ivan Facenda

Petar Zuzori
Nikola Antica

Lazarini

Bartul Bettera
Vlaho Đonić
Jakov Giorgi
Mato Bandur
Pasko Ivanov
Ivan Petrov iz Risna
Marin Sladojević
Marin Marićević
Jakov Škapić
Batista Škapić
Miho Martellini
Nikola Alligretti
Trojan Bošković
Nikola Bošković
Ivan Ivanović
Marko Nikolin Bošković
Dominik Bazzi
Ivan Veseličić

Pučani (popolani)

Luka Niketić
Marketa Gudelj
Bernard Stella
Luka Tudisi
Ivan Petrov Benevoli
Frano Medini
Petar Stella
Vlaho Stella
Frano Bogascini

Ivan Antunov Pišić
Ivan Antunov Ricciardi
Đuro Bošković
Marko Baeni
Rado Baeni
Ivan Benevoli
Ivan Bonomelli
Đuro Bašić
Ivan Bašica
Ivan Bianchi
Ivan Covertelli

Brijači

Petar Tromba gaštald
Andrija Dobrićević
Petar Vickov *piffaro*
Petar Bogascini
Nikola Covertelli
Šimun Lupi zvan Perovac
Andrija Nichei
Ivan Petrov
Toma Ruskov
Nikola Đurov
Marin Karlov Abruzzese
Marin Nikolin Covertelli
Cvijeto Markov
Ivan Markov
Miho Petrov
Antun Savia
Pavao Vlahov
Marko Kukavica
Antun Petrov *Chisbano*
Marko Petrov *Chisbano*

A CITY FACING THE PLAGUE: DUBROVNIK, 1691

RINA KRALJ-BRASSARD

Summary

In the seventeenth century Dubrovnik Republic was under constant threat from plague and other contagious diseases coming mostly from the neighbouring regions of the Ottoman Empire. The well organised system of public health measures against plague, developed and tested for centuries, contributed to the smaller number of outbreaks, shorter duration and limited scope of contagion in comparison with the neighbouring regions under the Venetian or Ottoman rules. On a single occasion in 1691, at least in part due to the exceptionally aggravating circumstances of famine, Venetian economic blockade and war at its borders, the plague managed to bypass Dubrovnik's "cordon sanitaire", believed to be almost impenetrable, striking the very heart of the city. The "plague of the maidservants" (*peste delle serve*) that lasted for about five months strained the protective system allowing for a particularly clear view on both the application of the anti-epidemic measures and the city itself. The victims of the plague were members of the lowest social strata, mainly servants and the youth. Isolation was considered to have been one of the most appropriate ways to ward off plague and stop it from spreading. Besides lazaretto, a quarantine facility at the eastern suburb of Ploče, other buildings were also used for this purpose, such as the Benedictine monastery on the island of Lokrum. The direct costs of the last plague that struck Dubrovnik were around ten thousand ducats. Indirect costs in terms of commercial halt were much higher. The government spared no effort to re-establish the lucrative maritime trade that was vital for the survival of the Republic.